ԿՈՆՖԵՐԵՆԿԻԱ

ՀՐԱՆԴ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ
ԲԱՆԱԼՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

ՋՈՒՀԱՃԵԱՆ - ԿՈՄԻՏԱՍ - ՎԵՐՏԻ
ՕՒԵՐՖԹԸ ԹՈՒՐՔԻՈՑ ՄԷՋ
ԱՆՈՒՇ

-MUS
APH
1974

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ
1974

1406

ՀՐԱՆԴ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

ԶՈՒՀԱՃԵԱՆ
ԿՈՄԻՏԱՍ
ՎԵՐՏԻ
ՕՐԵՐԷԹԸ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՄԷՋ
ԱՆՈՒՇ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ
1974

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ՏԻԳՐԱՆ ՉՈՒՀԱՃԵԱՆ – *կեանքը եւ գործը* 1951 (*սպառած*)

ԱՆՈՒՇԻ ՅՈՒՆԱՐԷՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ – 1962

ՉՈՒԱՐԹ ԱՅՐԻՆ – *թարգմանութիւն* 1966 (*թեր*թօն)

Մ. ՄԱՇՏՈՑԷ ԱՌԱՋ ՀԱՅԸ ԳԻՐ ՈՒՆԷՐ – 1973

ԴՐԱՑԻՆԵՐՍ – 1973

ANUŞ - Türkçe libretto, 1973

ՏՈՄՍԱԿՆԵՐ – 1974

SONNETS - 1974

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ Ի ԿԱՊԱԴՈՎԿԻԱ – 1974

Մամուլի տակ՝

ԳՆՋՈՒ ՊԱՌՈՆԸ – *թարգմանութիւն*:

ՏԻԳՐԱՆ ՂՈՒՀԱՃԵԱՆ

Շաբաթ 7 Ապրիլ 1951 , ժամը 21·30 ին Սկիւտարի Սա–ռուց Միւրեհաճ մէջ :

Այս բանախօսութեան պատկերապարդ մէկ ամփոփումը հրատարակած եմ 1951 ին որպէս առաջին եւ վերջին հատորը Մխիթեան մատենաշարին :

Յարգելի Տիկիններ, Օրիորդներ եւ Պարոններ,

Այսօր, ինքզինքս կրկնապէս երջանիկ կ'զգամ. նախ՝ Մխիթեանս մշակութային ձեռնարկներուն բացումը կատարելու պատիւը ունենալուս, որուն համար չնորհակալութիւնս կը յայտնեմ վարչութեան եւ յետոյ՝ անմահն Զուհաճեանի յիշատակը ոգեկոչելու առիթը ունենալուս համար:

Երբ մէկու մը գործը իր ապրին կողմէ գնահատուելու ըլլայ, կրնանք ըսել թէ «ապրային արժէք» մըն է. եթէ օտարներն ալ պայն գնահատեն, կ'ըլլայ «միջապրային արժէք» մը, իսկ եթէ, իր մահէն տասնեակ տարիներ ետք, դէս դար վերջ, իր գործը թարմ մնայ եւ օտարներու կողմէ յիշուելու եւ կրկնուելու ըլլայ, կ'ըլլայ հանճար մը եւ իր պատկանած ապրին ալ փառքը, պատիւը եւ պարծանքը: Այսպիսի մէկն է մեծանուն երգահան Տիգրան Զուհաճեան:

Ճիշդ 53 տարի է որ մենք թաժնուած է, բայց իր գործը դեռ կենդանի է. այսպէս 4–5 ամիս առաջ ՍԷՍՍ թատրոնը իր «Էպլէսխիճի Հօրհօր» օպէրէթը բեմադրեց նմանապէս մի քանի ամիս առաջ ալ Ռատիօ էն նոյն օպէրէթը եւրոպական լեզուով մը լսեցինք:

Տիգրան Զուհաճեան ծնած է 1837 ին Պոլիս. ըստ ոմանց Ղալաթիա ըստ ուրիշներու Բերա: Անդրանիկ զաւակն է Սուլթան Մէճիտի օրով արքունի ժամապրծապետ Գէորգի: Ըստ Սմբատ Դաւթեանի այս վերջինը նուագող ժամացոյցի հնարիչն է: Տիգրան, մինչև դարպացում մը կ'ստանայ: Առաջին անգամ երաժշտութեան հանդէպ հակում կ'զգայ երբ հօրը հետ թատերական ներկայացումի մը երթալով,

նուագապետին ձեռքի շարժումները կը տեսնէ: Ասոր վրայ դաշնակի դասեր առնել կ'սկսի Մանճօնի անուն իտալացիէն:

1861 ին կ'ներթայ Միլանօ ուր 3 տարի մասնաւոր դասեր կ'առնէ, բայց, հակառակ չատերու կարծիքին երաժշտանոցը չէ յաճախած: 1864 ին Պոլիս վերադառնալով չիման մէջ կը մտնէ Մաղաքեանի Արեւելեան Թատրոնի արուեստադէտներուն հետ եւ իր առաջին մի քանի փոքր հեղինակութիւնները երգել կուտայ ներկայացման միջոցին:

1868 ին կը ձայնագրէ «Արշակ Բ.» կամ «Օլիմբիա» մեծ օբէռան եւրոպական մեծ օբէռաներու ոճով. Լիպռէթթօն գրած է այն առենուան նշանաւոր բանաստեղծ Թումմաս Թէրզեան: Հակառակ իր առաւորութեան, Զուհաճեան այս օբէռային նախերգանքը գրած է ի սկզբան երբ մխս մասերը դեռ չկային եւ փոքր նուագախումբով մը նուագել տըւած է արքունի ճարտարապետ Յակոբ Պէյ Պալեանի Օրթադիւղի բնակարանը: Յակոբ Պէյ կը խնդրէ վարպետէն թողուլ դասերը եւ ամբողջովին նուիրուիլ օբէռային բայց դժբախտաբար, այն առենուան հռչակաւոր «Նաում» ի թատրոնին հրկիզումով ներկայացումը տեղի չունենար:

Զուհաճեան ալ կը վերադառնայ դասերուն:

1872 ին կը ձայնագրէ առաջին թուրք օբէռէթը « Արիֆին Հիլէսի »: Մեծ յաջողութեամբ կը ներկայացուի: Փոխմասնաւոնեան էր Սօփրանօ Շազիկ Քէօյլիւեան, ժէօն բըմխէն՝ Ֆրանսական թեըթերու դերասանուհեան եւ երաժշտական քննադատ թէնօր Յովհաննէս Աճէմեան:

Վարպետին հիացողներէն Եղիպտար Մելիքեան 1500 ոսկի կը տրամադրէ օբէրէթի խումբ մը կազմելու համար եւ կառաջարկէ ամսական 25 ոսկի վճարել վարպետին որ տարին 3 օբէռէթ պիտի հանէր եւ դործ դլուխ 250–300 ոսկի ալ հեղինակի իրաւունք:

Այս պայմաններուն տակ Զուհաճեան կը ձայնագրէ երկրորդ թուրք օպէրէթը «Քէօսէ Քէհեա »ն 1873 ին: Նոյն տարին Վարդուհեան Թատերախումբի առաջին յուշարար Տիգրան Գալէմճեանի հետ կերթայ Վիէննա, բայց ակընկալած յաջողութիւնը չդտնելուն շուտով կը վերադառնայ:

1875 ին, կը ձայնագրէ իր ամէնէն ժողովրդական դերը «Լէպլէպիճի Հօրհօր Աղա» օպէրէթը: Առաջին ներկայացումը տեղի կ'ունենայ 11–1–1876 ուրբաթ գիշեր Ֆրանսական Թատրոնը մեծ յաջողութեամբ: Սակայն ծախսերը կը ցնցեն Մելիքեանի պիւտճէն որ կ'ստիպուի չի յարգել պայմանագրութիւնը:

Մխա կողմէ կէտիկիաչայի կիւլլիւ Յակոբը, այլ անուամբ Յակոբ Վարդուհեան, իբր խորամանկ դերձի մարդ, առնելով օպէրէթի ներկայացումներուն ժողովուրդին մէջ դաւած ընդունելութիւնը, Եւրոպայի ամենաւերջին օպէրէթներէն Giroflé - Girofla, La Belle Hélène, La fille de Madame Angot, Orphée aux Enfers , եւն, թրքերէնի թարգմանել կուտայ եւ Զուհաճեանի խումբէն կարեւոր ոյժեր իր կողմը քաշելով, ինքն ալ կսկսի օպէրէթի ներկայացումներ տալ:

Զուհաճեան իր հաւատարիմ դերձակիցներով, Թաղւոր Նալեան, Շապիկ, Ակէմեան եւ երգեցիկ երկսեռ խմբակով մը միջոց մը կը չարունակէ Բեյա եւ Գաւրդիւղ ներկայացումներ տալ բայց, պարտքի տակ մնալով կ'ստիպուի խումբը ցրուել:

1890 ին կը ձայնագրէ «Զէմիրէ» Opéra-comique et féérique դիւթախաղը որ իր կարապի երգը կ'ըլլայ:

1891 ին կ'անցնի Փարիզ: Բայց, Լոյս քաղաքը յաջողելու համար մանաւանդ օտարականի մը համար դրամ պէտք էր: Կը դիմէ մեծահարուստ Էպնաեանի որ կը խոստանայ օ-

ժանդակել, բայց չար բախտէն էպնաեան կը մեռնի: Երաժշտապետ Ալտէր, « Սրլանտիտ – Թաւէռն » ի իր վարած խումբին նուագել կուտայ « Օլիմբիա » ի նախերգանքը եւ « Ֆանթէզի Օրիանթալ» ը:

Ֆրանսացի քննադատ մը « Թուրքիոյ Օֆէնպախը » կը կոչէ մեր Վարպետը:

Տարի մը վերջ կը վերադառնայ Պոլիս:

Քաղաքական դէպքերու բերմամբ կ'երթայ Իզմիր ուր կէ պիտի անցնէր Փարիզ ուր կանխաւ ղրկած էր ընտանիքը:

25 Փետրուար 1898 ին կը կնքէ արդիւնաւէտ կեանքը պէմբին վրայ ծաւալող քաղցկեղէ, տաժանելի հոդեվարքով: Վերջին վայրկեանին, իր անձնուէր բարեկամ Սմբատ Քէսկճեանի ձեռքէն ուզած է «Վերտի» ի Օթէլլօ օպերայի բարիսխօնը:

Երեք օր վերջ տեղի ունեցած է փառաւոր յուղարկաւորութիւն մը, ինչպէս մեր մէջ սովորութիւն է, որուն ընթացքին նուագուած է, ո՛վ ճակատագրի հեղնանք, այն Մահերգը զոր իր իսկ ձեռքովը գրի առած էր Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի մահուան առթիւ:

1900 ին, Եղիշէ արք. Դուրեան, որ այն առեն Իզմիրի առաջնորդ էր, Սմբատ Քէսկճեան, երաժշտապետ Յարութիւն Սինանեան, մանրանկարիչ Ստեփան Ակապեան, վարպետին հոդակոյտին վրայ յուշարձան մը կանգնելու դաղափարը կը յղանան: Այս նպատակաւ Յ. Սինանեան «Օլիմբիա» ի նախերգանքը դաշնակի կտորի մը կը վերածէ եւ 700 օրինակ տպագրել կուտայ:

1903 ին բացումը կը կատարուի յուշարձանին որ կը ներկայացնէր վարպետին կիսանդրին եւ կը կրէր հետեւեալ արձանագրութիւնը.

Մեծ երգահան, պարծանիք ազգին, որ տարագիր,
Իզմիրի մէջ կնիքեցիր կեանքդ անշքօրէն,
Յուրտ ու լրին դամբանիդ տակ խաղաղ հանգիր,
Որ երկնից մէջ անուշ երգերդ հոգիդ օրհնի:

Այս քառեակը գործն է բանաստեղծ Ալեքսանդր Փանոսեանի (Ալփասլան):

Եթէ Զուհաճեան, իր կենդանութեան, նիւթապէս չի վարձատրուեցաւ, գոնէ գոհունակութիւնը ունեցաւ բարձր վարձատրուելու: Տեսաւ փառքի պսպղձնակէտին հասնիլը եւ պարգեւատրուեցաւ Օսմանեան, Ֆրանսական, Իտալական եւ Յարական պատուանշաններով:

Հիմա, արուեստին եւ գործերուն մասին խօսելէ առաջ կ'ուզեմ վարպետին մտերիմ կեանքէն մանրամասնութիւն մը պատմել: Զուհաճեան իր ամէնէն գեղեցիկ կտորները գրած է անկողնին մտած առեն: Այսպէս երեք – չորս ամիսէն «Էսպլէնտիճի» ին երաժշտութիւնը կ'աւարտէ, բայց վերջին վարագոյրի «Հօրհօր» պայլի երգը չի կրնար ուզածին պէս յօրինել. միշտ կը գրէ եւ կը պատռէ: Գիշեր մըն ալ իր բարեկամներուն՝ Թաշեար Նալեան որ «Էսպլէնտիճի»ի լիպրէթթօն գրած էր, Խաչիկ Փափազեան եւ Տիգրան Գալէմճեանի հետ բաւական եղանակ վճռացնելէ ետք, բարեկամները կէս գիշերին իրենց տուները կերթան բայց ի Գալէմճեանէ որ այդ ժամուն չէր կրնար Օրթագիւղէն երթալ իր տունը որ Գումկունճուք կը գտնուէր: Զուհաճեան պատկիլ կերթայ, Գալէմճեան ալ բազկաթոռի մը վրայ կսկսի քնանալ: Ճիշտ անկողնին մտած պահուն, վարպետին միտքը եղանակ մը կուգայ եւ« Գտա՛յ, Գալէմճի՛, գտա՛յ» պօռալով հիւրանոց կը վազե եւ դպնակին վրայ նսկսի յաղթականօրէն նուագել արթնցնելով Գալէմճեանը եւ ուրիշ հանգիստ բոլոր անհոգիները.

Այժմ, մեր համակրելի « Պարիթօն » ը Պր. Պերճ Ա-

ակմիր, իր դոռ ձայնով մեզի պիտի երգէ այս եղանակը, դաշնակով պիտի ընկերանայ Տիկին Շուշան Հանըմեան:

Հիմա, տեսանենք թէ ի՞նչ է դիրքը Տիգրան Զուհաճեանի՝ երաժշտութեան պատմութեան մէջ: Կրնա՞նք ըսել թէ Զուհաճեան Հայ երգահան մըն է. կրնա՞նք ըսել թէ Հայ Օպէռային հիմնադիրն է: Դժբաղդաբար ոչ: Ճիշտ է թէ առիթ ունեցաւ տարի առաջ, առաջին անգամ լլլալով հայերէն օպէռա մը գրած է եւ մի քանի հայերէն երգ ձայնագրած է, բայց, բաց ի լեզուէն եւ նիւթէն, այս օպէռան եւ այս երգերը ոչինչ ունին հայկական. այն ամենուան գաղափարն եւրոպական երաժշտութեան վրայ հիմնուած են: Առաջին հայ օպերան Ար. Տիգրանեանի «Անուշ»ն է, գրուած 1912 ին:

Ուրեմն ի՞նչ է դիրքը Տիգրան Զուհաճեանի՝ երաժշտութեան պատմութեան մէջ: Տիգրան Զուհաճեան Թուրք Օպէռէթին հիմնադիրն է: Առաջին անգամ լլլալով, արեւելեան եղանակները, «մօթիֆ» ները արեւմտեան երաժշտութեան մէջ ներմուծած է: Եւ այս նպատակաւ գործածած է արեւմտեան «մինէօռ» խաղերը (Gamme) Մինչ Կոմիտաս վարպետ կը գործածէ գուտ արեւելեան կամեր ուր պէմոլ եւ տիէզ իրար խառնուած են, Զուհաճեանի մօտ նման բան մը գոյութիւն չունի, գուտ արեւմտեան երաժշտութիւնն է: Առնենք օրինակ մը. «Լէպլէպիճի» օպէռէթի առաջին վարպետի նշանաւոր «Ֆաթիմէ» ի նաւակի «արիա» ն. Զուհաճեան այս գուտ արեւելեան եղանակը գրած է «Ֆա մինէօռ» «կամ» ի վրայ:

Հիմայ, մեր համակրելի Օր. Մայոռ Աբրահամեանը իր դեղեցիկ ձայնով պիտի երգէ այս երգը:

Զուհաճեանի երաժշտութեան յատկանիշներէն մէկն ալ, նոյն եղանակին կրկնութիւնն է: Այսպէս, իր ամենէն ժողովրդական երգերէն «Գարուն» ը կազմուած է երկու փոքր ե-

զանակներու կրկնութենէն: Հիմայ , դարձեալ « Պարիզօն » Պր. Պերճ Աքաէմիր մեզի պիտի երգէ այս երգը:

Զուհաճեանի գործերը հետեւեալներն են.

Արշակ Բ. *կամ Օլիմբիա. մեծ օպէրա:*

Արիփին Հիլէսի , Քէօսէ Քէհեա , Լէպլէպիճի Հօրհոր Աղա , *օպէրէթներ:*

Զէմիրէ , *օպէրա– քոմիք:*

Ալէքսիճապ , *տրամ լիրիք:*

Ասոնցմէ զատ կը հանդիսինք նաեւ Ինտիանա *անուան:*

Մենեջրներ են: Գարուն , (*զոր քիչ առաջ լսեցիք*) Մայր Արաբսի , Եղբայր եւ մեւ մեւ (*Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի խօսքերուն վրայ*) ,Ողջոյն առ Խրիմեան Հօնեըպ , Գոհարիկ ,*եւլն:*

Իսկ Ֆրանսերէն, Laura (*Վ. Հիւկօի խօսքերուն վրայ*) , Rappelle - toi (*Ա. տը Միւսէի խօսքերով*) :

Կրօնական երգերն են. Խորհուրդ Խորին , Սուրբ–սուրբ , Հայր Մեր (*Նուագախումբի ընկերակցութեամբ , անվաւեր*) , Մահերգ (*գրուած Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի մահուան առթիւ*) : *Իսկ լատիներէն լեզուով* Ave Maria *որ 1917ին Ֆրանսայի Լա Ռօշէլ քաղաքի եկեղեցւոյն մէջ երգուած է:*

Դաշնակի կտորներն են. Mouvement Perpétuel, Illusion (Valse), Après la Gavotte, Marche Hamidié, Marche Persane, 2 Fantaisies orientales, La Lyre Orientale Romance, Splendide - Quadrille, Zémireh - Quadrille, Grand Ballet Arabe.

Տիգրան Զուհաճեանի առաջին մեծ գործն է Արշակ Բ. կամ Օլիմբիա:

Շատեր կը կարծեն թէ ատոնք երկու զատ զատ գործեր են մինչդեռ ինչպէս գիտէք Օլիմբիա, Արշակի կինն է:

Զուհաճեան այս օպէռան ձայնագրած է 1868 ին: Լիպրէթթօն գրած է այն ատենուան նշանաւոր բանաստեղծ Թոմմաս Թերզեան իտալերէն: Վերջն է որ գայն հայերէնի թարգմանած է, ինչպէս կ'ըսէ իր յառաջաբանին մէջ:

Մինչ իտալերէնը ծայրէ ի ծայր ոտանաւոր է, հայերէն թարգմանութիւնը տեղ տեղ ոտանաւոր եւ տեղ տեղ ալ արձակ է: Անշուշտ հայերէն թարգմանութիւնը իտալերէնին դեղեցկութիւնը չունի, բայց կարգ մը տեղեր ալ հայերէնը աւելի դեղեցիկ եւ ախորժալուր է:

Առ ի չգոյէ երաժշտութեան, Զեղի պիտի կարդամ կարգ մը հատուածներ, թէ Թոմմաս Թէրզեանի բանաստեղծութեան մասին գաղափար մը կազմելու եւ թէ 80 տարի առաջուան դրաբարախառն հայերէն լեզուի մասին ծանօթութիւն մը տալու համար:

Այս օպէռան ձօնուած էր Պալեան Յակոբ Պէյի: Ահաւասիկ ուղերձը.

Ի Պիմպլեան հովտէն
Քորբի ինուիճ ի՛ հոյլ՝
Դափնեհիւս ոլորս՝
Փունջս գեղաշոյլ
Ածեալ բերէին
Յափունս Պոսփորին:

Եւ ներսագաճայնիւ
Յայերս աստղագարդ
Յունկն աւդ վեհագին
Կրկնէին զբաբր.
«Ո՛վ մեծ՝ զայս ինչ ձօն
Յղէ Ապոլլոն»

Ու՝ աւդէն համախումբ
Յադամանդեայ տառ
Դրոշմէին աւջինջ
Փառաց ի՛ տաճար.
«Ինչ՛ աւմահութիւն՝
Յակոբ վեհագուն»:

Այս պոթին առաջին ներկայացումը տեղի ունեցած է պուենէն ճիշտ 78 տարի վերջ 1946 ին: Արեւելահայերը Զուհաճեանի արշիւ ին մէջ կը պահեն պայծառակաս մասերը նոյն տճով կ'ամբողջացնեն եւ լեզուն ալ արեւելեան աշխարհաբարի թարգմանելով կը բեմադրեն եւ չքանչանի կ'արժանանան:

Տիգրան Զուհաճեանի երկրորդ պոթը՝ առաջին թուրք օպէռէթը եղող Արիֆին Հիւէսի ն է, որ գրած է 1872ին:

Ֆրանսերէն «Գիւղին նոր իշխանը» անուն պոթի մը օսմանեան կեանքի առարթասեօնն է որ կատարած է Կիպրոսի ֆրանսական հիւպատոսարանի առաջ թարգման Յովսէփ Եաղճեան: Զուհաճեան պայծառացած է աշխատակցութեամբ իտալացի երգահան Ալպօրէթթօի:

Հիմայ, Տիկին Շուշան Հանըմեան պիտի նուագէ հատուածներ այս օպէռէթէն:

Զուհաճեանի երկրորդ օպէռէթն է Քէօսէ Քէհեա որուն լիպրէթթօն գրած է դերասան Գարեգին Ոչտունի: 1950 ին

հայերէն լեզուով ներկայացուեցաւ Վէկա թատերախումբին կողմէ:

Տիկին Շուշան այս օրհոէթէն ալ պիտի նուագէ հատուածներ:

Վերջապէս, 1875 ին Վարպետը կը ձայնագրէ, դերասան Թաւլուր Նալեանի գրած Լէպլէպիճի Հօրհօր Աղա ն: հակառակ քննադատներու կողմէ «Քէօսէ Քէհեան» դլուխ դործոցը նկատուած ըլլալուն, այս օրերէթէն է որ ամէնէն չատ ժողովրդականութիւն չահած է:Առաջին ներկայացումը տեղի ունեցած է 11 Յունուար1876 ուրբաթ գիչեր, Ֆրանսական Թատրոնը: Ներկայացուած է բացի Թրքերէնէ, գերմաներէն, յունարէն, հայերէն եւ այլ լեզուներով: 1944ին Արեւելքի հայերը գան հայկական կեանքի ատաթէէ ըրին եւ աբեւելեան հայերէնով ներկայացուցին «կարինէ» անուան տակ: 1934–35 ին պատրաստուած է Թրքերէն ֆիլմ մը:

Հիմայ, Տիկին Շուշան մեզի պիտի նուագէ «Լէպլէպիճի»էն այնքան չատ որչափ կրնայ:

կրկնել տրուեցաւ

Զուհաճեանի վերջին գործն է Զէմիրէ օրէռա – քօմիք ը, որուն Թրքերէն լիպրէթթօն գրած է Տիգրան Գալէմճեան: Ֆրանսերէն Թարգմանութիւնը կատարող Անմեղեան բարեփոխութիւններ ներմուցած է : Վարպետին կենդանութեան Թրքերէն Թէ ֆրանսերէն չորս կամ հինգ անգամ ներկայացուած է, եւ անկէ ի վեր քնաւ:

Տիկին Շուշան Հանըմեան պիտի նուագէ 1 – 2 կտոր այս վերջին գործէն:

1948 ը Տիգրան Զուհաճեանի մահուան 50 րդ տարեդարձն էր: Գիտէ՞ք Թէ ով տօնեց այս տարեդարձը: Մեր Թա-

անթախտամբո՞ը, մեր միութիւննո՞ը, ոչ. Յոյնեւս Բեւա Ֆլիւպը:

Լէպլէպիճի ն յունարէնի թարգմանեցին եւ Ֆափօչէլլի ի նուագախտամբով ներկայացուցին պայն : Իսկ մենք «խապ–ըիկ» խսկ չ'ունէինք:

Ես ալ, անարժանապար , իբր Սկիւտարցի, որովհետեւ Զուհաճեան Սկիւտարի մէջ լայն գործունէութիւն ունեցած է (եղած է Պէրպէրեան եւ Մեզպուրեան վարժարաններու երաժշտութեան ուսուցիչ, ինչպէս նաեւ հասցուցած է բազ–մաթիւ աշակերտներ ու աշակերտուհիներ) , ուզեցի յար–պանքի տուրք մը հատուցանել մեծ վարպետին յիշատակին եւ գրեցի յօդուած մը որ լոյս տեսաւ ժամանակ օրաթեր–թի 14 Յուլիս 1948 ի թիւին մէջ: Եթէ թոյլ կուտաք կարդամ այս կարճ գրութիւնը:

ԱՆՄԱՀՆ ԶՈՒՀԱՃԵԱՆԻ ՅՈՒԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԹԻԻ

ՇԱՐԺԱՆԿԱՐԻ ՍԵՆԱՐԻՕ ՄԸ

(Ներչնչուած Տիկին Անայիսի մէկ գրութենէն)

Մեր բեմի վարպետներուն

1874 Իսթանպուլ , Գեաղըգհանէ, գարնան տօնական օր մը: Ամէն կողմ բազմութիւն, կեր ու խում, ծովուն վրայ շատ մը նաւակներ: Դերասան Թաշլըր Նալեան անկիւն մը նստած կը դիտէ: Յանկարծ գրպանէն մատիտ մը կը հանէ եւ չապի–կին ոսկեայ թեւին վրայ կը սկսի գրել.

Պահար կէլտի ա՛հ օլտու եազ,
Պիւլպիւլ կիւլէ էյլէր նիյազ,
Հայտէին գըզլար իթմէյին նազ
Էյլէնէլիմ կէլին պիրազ:
Ա՛հ գայըբինը, եավաշ, եավաշ,

Չէ՛ֆ ֆիւբէյի իթմէ թէլաշ։
Պաշա սիւմպիւլ կիւլ թաֆրնճա
Ո կիւզէլէ պիր պագրնճա
Ճան ալըրըզ, ճան վէրիրիզ
Պիր ֆէրէճիէ ա՛հ սարրնճա։

★

Տիգրան Զուհաճեանի տունը, երդահանը դաշնակին առջեւ կը նուագէ եւ կը նօթագրէ։ Ներս կը մտնէ դերասան Նալեան եւ ուրախութեամբ կ'ըսէ.

— Վերջապէս « Էպլէպիճի » ն ամբողջացուցի։ Հիմա, Մաէսթրօ, կարդը քուկդ է.

Նալեանի մեկնումէն վերջ, Զուհաճեան կը սկսի կարդալ եւ դաշնակին վրայ կը նուագէ ապագայ օբէրէթին եղանակները։

★

Նեղ ու դառիվեր փողոցի մը մէջ, կաղամախիի մը հովանիին տակ կէս պահուրտած հինուկ եւ ցած տուն մը. ներսէն երգ մը կը լսուի։ Լուսնակ, համայիլ դեղեցկութեամբ երիտասարդ աղջիկ մը « տիվալ » կը բանի երգելով.

Ո՞հ ինչ աճուշ եւ ինչպէս գով
Առաւօտուն փչէ հովիկ...

Զուհաճեան, մոխրագոյն ոլտէնկօթ մը հագած, գլուխը վոքր ֆէս մը, քչիկ մը մէկ կողմ ծռած, թեւին տակ պզտիկ պայուսակ մը այս փողոցը կը մտնէ եւ Լուսնակի տան դրան առջեւ կանգ կ'առնէ։ Ձմայլումով մտիկ կ'ընէ վճիտ ձայնը։ Աքանչացումը հետզհետէ կ'աւելնայ դէմքին վրայ եւ հրճուանք մը կ'ուրուագծուի հոն, երգած երաժշտութեան թարգմանը գտած ըլլալուն։ Երգը լռելուն պէս, դուռը կը զարնէ։ Աղջկան կը պարզէ փայլուն ապագան որ իրեն կ'ապասէ եւ կը յաջողի զայն համոզել։

★

Զուհաճեանի տունը : Երգահանը դաշնակին առջեւ կը նուագէ, Լուսնակ կ'երգէ : Բայց, այս դիւթիչ ձայնը մարդըւելու պէտք ունի եւ այս ըմբոստ ու անուս աղջիկը բեմի պահանջներուն եւ արուեստին հնազանդիլ պէտք է տրվի :

Զուհաճեան կը ծքնի, սիրտ կը հատցնէ. « չեղաւ, չեղաւ, նորէն » կ'ըսէ : Իսկ բաժնուած պահուն « օ ռըվուար կիւլիւմ » կ'ըսէ :

★

Ֆրանսական թատրոնը : Ամէն կողմ խոշոր պիրերով ապրեր. «Լէպլէպիճի Հօր Հօր Ազա, Զուհաճեան էֆէնտինին պէսթէլէտիյի պիւյիւք օբէրէթ 3 բէրտէ :»

Դրան առջեւ ծուխածաւալ բազմութիւն : Ներսը պարապ տեղ չի կայ : Զուհաճեան նուագախումբին մէջտեղը կուգայ եւ ցպիկը կը բարձրացնէ, կը սկսի « Լէպլէպիճի » ի ուվէրթիւր » ը : Վարագոյրը կը բացուի. Լուսնակ Ֆաթիմէն կը մարմնաւորէ : Ամէն մէկ երգին խելայեղ ծափեր, օթեականերէն պոհաթեղէններ կը նետեն : Պաղին վերջաւորութեան ոգեռանդոստ ծափերու, հուռռաններու մէջ Զուհաճեան Լուսնակի ձեռքէն բռնած բեմ կուգայ :

★

Նորանոր ներկայացումներ. « Լէպլէպիճի » էն, « Արիֆ էն», «Ֆէօսէ Ֆէհեա » էն տեսարանները : Ամէն անգամ, բեմին մօտակայ օթեականերէն մէկուն մէջ Տքթ. Օրմանեան, բարձրահասակ , կլոր կտրուած մօրուքով , լայն ուսերով ուժգնօրէն կը ծափահարէ. Լուսնակ աչքը այդ օթեակէն չի հեռացներ : Միջնարարի մը, Տքթ. Օրմանեան , Լուսնակի խուցը երթալով սիրտը կը բանայ...:

★

Մալթէթ փայտաշէն տուն մը : Լուսնակ եւ Տքթ. Օրմանեան կ'ապրին պարզ ու երջանիկ : Լուսնակ կ'երգէ Զուհաճեանի երաժշտութիւնը : Տօքթէօրը դաշնակ կը նուագէ :

Պատյանը դէպ ի ետքնքք եւ կղպինները: Լուանի լոյսին նաւակով պատյանը:

★

Օրմանեաններու տունը: Տօքթէօրին մայրը, եղբայրը՝ Մաղաքիա Վարդապետ եւ բարեկամներ կը համոզեն զայն որ խզէ այդ կապը եւ ամուսնանայ լաւ ընտանիքի մը աղջկան հետ: Օրմանեան անդրդուելի է եւ կը վերադառնայ Լուսնակի մօտ: Բայց մտածկոտ է. մօրը խօսքերը ականջներուն մէջն են, տունը միշտ աչքին առջեւն է:

★

Շաբաթ մըն է որ Տքթ. Օրմանեան Մալթէփէ չէ եկած: Շաբաթները կը յաջորդեն իրարու եւ ան չի վերադառնար: Լուսնակ ոչ ոքի հետ կը խօսի, ոչ ոք տեսնել կ'ուզէ:

★

Պատարագ Գարթալի եկեղեցին: Լուսնակ չեմ հասկնար ըէն կ'աղօթէ: Կանանց մէջ փափաքներ:

★

Յունուարի առաւօտ մը: Ձիւնը կը տեղայ դանդաղ ու մեօրինակ: Լուսնակ կ'ելլէ անկողինէն, ածուխի կրակ մը կը չինէ փոքր կրակարանին մէջ, քիչ վերջ համեղիք թոյնը կը պատրաստէ: Գետինը «մինտէր» մը կը փոխ եւ անոր դանդուր մազերը արձակ, կը ծնրադրէ եւ կը սկսի աղօթել: կը վերյիշէ փառքի օրերը, թատրոնը, բեմը, «Էսպէրանճի» ի երաժշտութիւնը, Օրմանեանի օթեակը, առաջին խօսակցութիւնը:

Յանկարծ, կակուղ ձիւնին վրայ ոտնաձայն մը, ուժգին հարուածներ մը դրան: Լուսնակ ոտաոտ մը կ'ընէ դէպի պատուհանը: Տր. Օրմանեանն է...: Դողալով կ'երթայ դուռը կը բանայ:

Բժիշկը, գունատ եւ չատ լուրջ, առանց բառ մը արտա-

սանելու , իր ձեռքէն կը բռնէ եւ ներս կը տանի : Ինքը կը նայի աթոռին վրայ եւ Լուսնակ « մինոէր »ին վրայ :

– Ինծի սուրճ մը եփէ՛ :

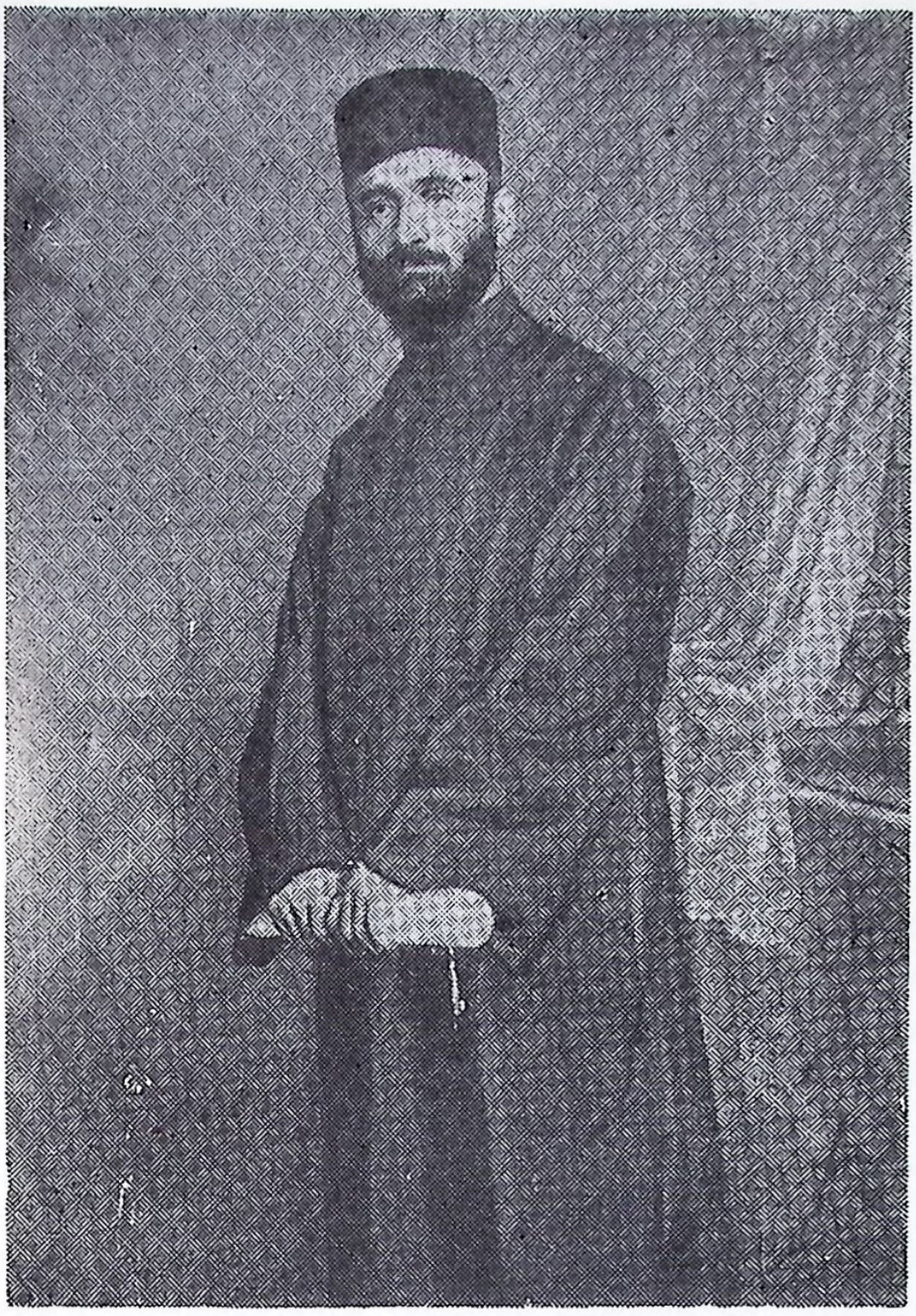
Մինչ ջուրը կ'եռայ , խոշոր արցունքի կայլակներ կը թաւին Լուսնակի աչքերէն : Օրմանեան յուզուած , երկու ձեռքերէն բռնած , վեր կը հանէ զայն .

– Այլեւս երբե՛ք չպիտի բաժնուինք իրարմէ :

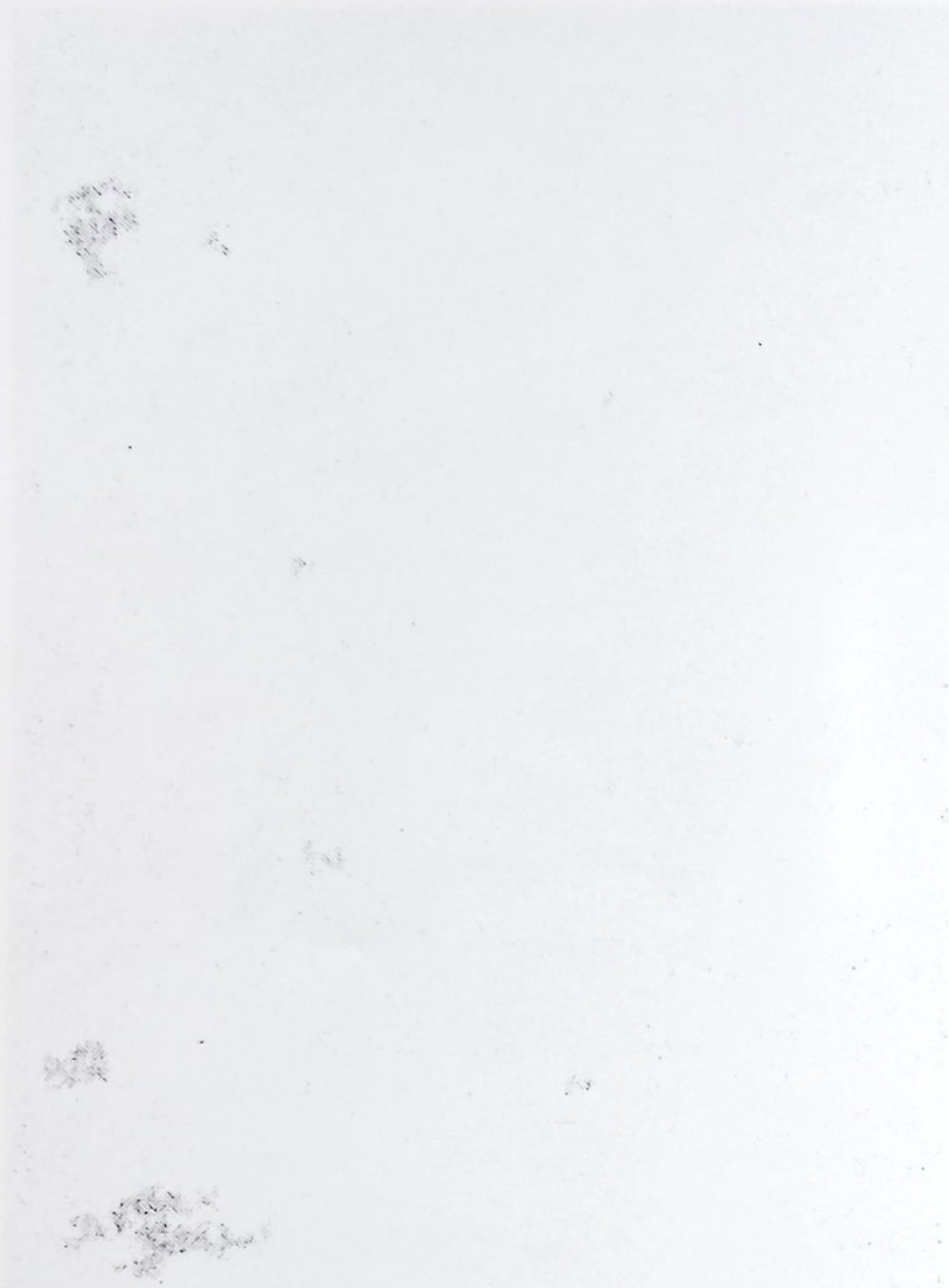
★

Եկեղեցւոյ մէջ պսակ : Սիրահար զոյգը կ'ամուսնանայ ճոխ հարսանիք , ժամանակակից պարեր : Հին օրերու կեանքը իր չարունակուի :

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Կիրակի 21 Հոկտեմբեր 1951, ժամը 21·30 ին Սկիւտարի
Սանուց միութեան լսարանը:

Յարգելի Տիկիններ, Օրիորդներ եւ Պարոններ,

Ճիշդ 16 տարի առաջ այսօր, 21 Հոկտ. 1935 ին, իր աչքերը կը փակէր Հայ Երգի անզուգական մշակը, Կոմիտաս Վարդապետ:

Կան անուններ որոնք մարդկային ցեղին պատմութեանը մէջ թուական մը, դէպք մը կը խորհրդանշեն. Հիպոկրատ կը խորհրդանշէ բժշկութիւնը, Կիւթէնպէրկ՝ տպագրութիւնը, Մեսրոպ Մաշտոց՝ Հայ դիրը, իսկ Կոմիտաս Վրդ.՝ Հայ Երգը: Պիտի հարցունէք թէ, Կոմիտասէ առաջ, մի՞թէ Հայը Երգ չ'ունէ՞ր: Ունէր, բայց, ունենալու գիտակցութիւնը չ'ունէր. Կոմիտաս, առաջինը եղաւ Հայուն եւ Օտարին ցոյց տալու թէ Հայն ալ ունի ազգերու նման ինքնուրոյն, անգնահատելի երաժշտութեան մը տէր է:

Կոմիտաս Վրդ. ծնած է 26 Սեպտ. 1869 ին Քիւթահիոյ մէջ: Երկրորդ օրը մկրտուած է Սողոմոն անունով: Հայրը Գէորգ Սողոմոնեան Քիւթահիոյ կօշկակար մըն էր, իսկ մայրը Թաղուհի Պուրսայի էր: Հայրը եւ մայրը Երկուքն ալ Երկեր յօրինած են: Փոքրիկն Սողոմոն մէկ տարեկանին դըժբախտութիւնը կ'ունենայ կորսնցնելու իր մայրը: 7 տարեկանին կը մտնէ դպրոց որ կատարած 4 տարիէն, 1880 ին: Նոյն տարին Հայրը վինքը կը ղրկէ Պուրսայի վարժարանը, բայց, չար բախտէն, չորս ամիս վերջ, հօրը մահուամբ, կ'ստիպուի ծննդավայրը վերադառնալ: Այդ պահուն, Քիւթահիոյ առաջնորդ, Գէորգ վրդ. Դերձակեան, Էջմիածնի Գէորգ Դ. Կաթողիկոսէն հրահանգ առացած էր, հետը որեւ տղայ մը տանիլ Գէորգեան ճեմարանին համար: 20 որերի մէջէն Սողոմոնին կը վիճակի այդ բախտը:

Ճեմարանին մէջ չուտով կը յառաջդիմէ հայերէնի եւ մաթէմաթիկի մէջ, բայց ամէնէն աւելի երաժշտութիւնն է որ զինքը կը գրաւէ: Հայկական ձայնագրութիւնը կը սորվի վարդապետներէն, իսկ եւրոպականը նախ գրքերէ յետոյ համբաւաւոր Քրիստափոր Կարա – Մուրզային որ այն ատեն Ճեմարանի երաժշտութեան ուսուցիչ կարգուած էր:

Ընծայարանի 2 րդ դասարանը եղած միջոցին, Բարեկենդանի արձակուրդին, էջմիածնի մօտակայ գիւղերէն Քէօրբալուցի ընկերոջ մը տունը հիւր կ'երթայ. հոն է որ գիշեր մը գիւղին ախոռին մէջ, առաջին անգամ կ'իմանայ ժողովրդական երգը, զոր անմիջապէս կը ձայնագրէ:

1893 ին կ'աւարտէ Ճեմարանը: Կոմիտաս անուամբ արեղայ ձեռնադրուելով Ճեմարանի երաժշտութեան ուսուցիչ կը կարգուի կարա – Մուրզայի տեղ: 1893–95 տարիը կ'ուննենայ յաճախ Թիֆլիս երթալու եւ հոն Մակար Եկմալեանէն ալ կ'օգտուի եւրոպական ձայնագրութեան մէջ:

1895 ին կ'ստանայ վարդապետական դաւազան: 1896 ին կը դիմէ քարիւղի թագաւոր Ալեքսանդր Մանթաշօֆի, օժանդակութիւնը խնդրելով Պերլինի մէջ երաժշտական ուսումը կատարելագործելու համար: Մանթաշօֆ սիրով կ'ընդունի եւ Կոմիտաս, Խրիմեան Կաթողիկոսի հաւանութեամբը կը մեկնի Պերլին: Հոն, կը մտնէ Ռիխարտ Շմիտթի մասնաւոր երաժշտանոցը: Միեւնոյն ժամանակ ալ կը հետեւի արքունի Ֆրիտրիհ Վիլհելմ համալսարանի երաժշտութեան փիլիսոփայական, պատմական դասընթացքներուն: 1899 ին կ'աւարտէ տեսական եւ գործնական երաժշտութեան ամբողջ դասընթացքը ինչպէս նաեւ համալսարանը: Նոյն տարին Պերլինի մէջ կը կազմուի Միջազգային Երաժշտական Ընկերութիւնը որուն հիմնադիր անդամներէն մէկն ալ կ'ըլլայ Կոմիտաս Վրդ: Առաջին դասախօսութիւնը կուտայ «Հայ ժողովրդական եւ եկեղեցական երաժշտութեան» մասին 20

Մայիս 1899 ին այս ընկերութեան համար : Յունիս 14 ին պայն կը կրկնէ Շարլէնքայի երաժշտանոցի սրահը :

Կը վերադառնայ էջմիածին ուր կը վերսկսի իր դասերը եւ կը նշանակուի Մայր Աթոռի երաժշտապետ եւ կը վարէ Մայր Տաճարի բազմաձայն խումբը : Էջմիածին այնպիսի միջավայր մըն էր ուր ամէն կողմէ աշակերտներ կուգային իրենց հետ բերելով իրենց դիւղի բարքերը : Կոմիտաս վրդ. արձակուրդներուն իր աշակերտներուն պարտականութիւն կուտար վերամուտին իրենց հետ բերելու իրենց դիւղի երգերը. ինքն ալ այդ միջոցին դիւղերը շրջապտելով կրցած է հաւաքել 3000 ժողովրդական երգ :

1901 ին , Կոմիտաս վրդ. կը մասնակցի Պերլինի Ընդհանուր Եկեղեցական երաժշտութեան համագումարին եւ անկէ կ'անցնի Փարիզ :

1904 ին, էջմիածնի մէջ, առաջին Լուսաւորիչներուն ի պատիւ երեկոյթի մը կուտայ առաջին համերգը , բաղկացած զուտ հոգեւոր երգերէ եւ չարականներէ :

1905 Ապրիլ 1 ին , Թիֆլիսի Գեղարուեստական Ընկերութեան թատերասրահը կուտայ իր երկրորդ համերգը 60 հոգինոց երգչախումբով մը : Ապրիլ 3 ին կը կրկնուի եւ փոխարքան ալ ներկայ ըլլալով կը չնորհաւորէ վարդապետը :

1906 ին կ'անցնի Փարիզ ուր հայ եւ ֆրանսացի երգիչներէ , որոնց կարգին Քօնսէրվաթուարի ուսանող Ա. Շահմուրատեան եւ օբէրայի եւ օբէրա-քոմիքի երգիչներ , կը կազմէ խումբ մը եւ Դեկտ. 1ին Սալ տէ զ'Ակրիֆիլթէօրի մէջ կուտայ մեծ համերգ մը : Երաժշտական հանդէսներ Le Mercure Musical, Le Guide Musical, Le Courrier Musical, Le Monde Musical, L' Aurore ներբողալից տողեր կը նուիրեն :

Փարիզէն կ'անցնի Ժուիցերիա : 1907ին ժընեւ , Երաժըշ-

տանոցի դահլիճը կուտայ համերգ մը եւ Պէրն, Զիւրիխ, Լօ-
զան ալ դասախօսութիւններ, միշտ ընկերակցութեամբ բա-
նատեղծ Արշակ Զօպանեանի: Հոս ալ տեղական թերթերը
դնահատանքով կ'արտայայտուին:

Յունիսին կ'անցնի վէնեւիկ ուր երկու դասախօսութիւն
կուտայ, մին Մխիթարեան Վանքը, մէնաը՝ Մուրատ Ռա-
փայէլեան վարժարանը: Վանքին հին ճեռագիրներուն մէջ
ալ պրպտումներ ընելու առիթը կ'ունենայ:

1907 Սեպտ. 30 ին կը վերադառնայ Էջմիածին, վարելու
համար Իմիրլեան կաթողիկոսի Օծման պատարագը: Բայց
այս վերջինը չունենալու իր նախորդներուն խանդավառ վե-
րաբերումը, վարպետին հանդէպ. ընդհակառակը ապրեցու-
թեանը տակը մնաց հին մտայնութեամբ տոգորուած մխի-
թարեաններուն որոնք ամէն վայրկեան մեքենայութիւններ կը
խորհէին յուսահատութեան մատնելու համար զայն եւ ջը-
լատելու, քանդելու անոր կորովը:

1909 ին աշնան, Զալաթիոյ Դպրաց Դասը Կոմիտասը
Իսթանպուլ բերելու զաղափարը կը յղանայ: Անդամներէն
Կարապետ Պարտիզպանեան որ ճեմարանի մէջ վարդապետին
դասընկերը եղած էր, հաղորդակցութեան մէջ կը մտնէ եւ
Կոմիտաս Վրդ. 1910 գարնան կուգայ:

Կը բնակի Բանկալթիի վերեմանատան դէմ կէօչէօղ-
լուներու բնակարանը. Զալաթիան ալ կ'ըլլայ իր գործունէ-
ութեան օճախը:

Կը կազմուի գեղարուեստասէր ազգայիններէ բաղկա-
ցած Յանձնաժողով մը, որ պիտի առանձնէր հոգը սարքելու
համերգներ. գոյացած հասոյթը պիտի յատկացուէր « Երա-
ժըշտանոց » ի մը հաստատման: 1 – 2 ամսուան ընթացքին
Կոմիտաս կը մարզէ 300 հոգինոց երգչախումբ մը: Բայց,
ինչպէս միշտ, ջերմ համակիրներու կողքին ծայրայեղ ըն-

դիմադիրնեը ալ կային: Մամուլը երկու մասի կը բաժնուի ինչպէս այսօր, Պառլիամբարանն ալ բնականաբար յեռադիմականներուն կողմը կը բռնէ:

1910 Դեկտ. 4 ին, կիրակի ցերեկ, Փըթի–Շանի մէջ տեղի կ'ունենայ առաջին համերգը որ կատարեալ յաղթանակ մը կ'ըլլայ: Համերգէն առաջ Պառլիամբարանը. Ղեւոնդ Վրդ. Դուրեանի առորդութեամբ թուղթ մը կը ղրկէ կոմիտասի որուն մէջ կ'ըսուէր թէ կ'ափսոսէ համերգի երկրորդ այսինքն աշխարհիկ երգերու բաժինը, բայց կ'արդիւէ առաջին կրօնական երգերու բաժինը: Կոմիտաս Վրդ. կաթեւորութիւն չի տար եւ ծրագիրը ամրողջութեամբ ի գործ կը դնէ:

Միւս կողմէ. յեռադիմականները պէյօղլուի քայմամքամութեան ալ յուշագիր մը կ'ուղղեն ուր կ'ըսէին թէ խռովարարական երգեր պիտի երգուէր եւ կառավարութեան արգիլքը կը պահանջէին: Թատրոնի տնօրէնին հաւաստիքին վրայ թէ թշնամութիւն է, կառավարութիւնը արգիլք չ'ըլլար եւ համերգը յաջողութեամբ տեղի կ'ունենայ:

Դեկտեմբերի վերջերը կ'երթայ Իզմիր, ուր ամառան մը ընթացքին կը մարզէ135 հոգինոց երգչախումբ մը եւ 13 Փետրուար 1911 ին կուտայ համերգ մը ուր նոյն օրը կը դառնայ Իսթանպուլ: Հոս կուտայ երեք նոր համերգ երկուքը Իւնիօն Ֆրանսէզ, երրորդը Փըթի–Շան: Այս վերջինին նեղկայ կ'ըլլայ կայսերապուն Մէճիտ էֆ. որ վարդապետը տունը կը հրաւիրէ յաջորդ օրը եւ ժամերով զեմմանեբէն կը խօսի:

Ամառը, կոմիտասը կը գտնենք Բուրգերու երկիրը: 16 Յունիսին Ազէքսանդրիոյ Ալհամպրա թատրոնը 190 հոգինոց երգչախումբով մը համերգ մը կուտայ: Ներկայ կ'ըլլայ նախարարապետ Մուհամմէտ Փաշա Սայիտ, բոլոր նախարարներով: Արաբերէն թերթերը կը գնդատեն արարական

երաժշտութեան յետադիմականութենէն եւ ներկողը կը հիւսեն Հայ երգին: Ցունարէն «Թէլէկրաֆօս» կը հարցնէ թէ Ցոյն ապրին ծոցէն ե՞րբ կոմիտաս մը պիտի ելլէ փրկելու համար հին հելլէն երաժշտութիւնը:

5 Ցուլիսին նոյն համերգը կը կրկնուի Գահիրէ, նոյն յաջողութեամբ:

1912ի գարնան, կոմիտաս կը վերսկսի համերգներու նոր չարք մը Իսթանպուլի մէջ:

21 Մարտին, Հարպիյէի վարժարանին մէջ, Տրիպոլսոյ հիւանդ զինուորներուն ի նպաստ պետական նուագահանդէսին կը մասնակցի թրքերէն խմբերգներով: Թուրք մամուլը գովեստով կ'արտայայտուի: Թիւրք Օճաղըի մէջ, ի պատիւ վարդապետին կը սարքուի թէյասեղան մը, որուն ընթացքին կոմիտաս կը բանախօսէ. Համտուլլահ Սուպհի պէյ չի կրնար զսպել արցունքները: Կոմիտաս վրդ. բանաստեղծ Մէհմէտ Էմին պէյի բարեկամը ըլլալով, եղանակաւորած է անոր կարգ մը բանաստեղծութիւնները:

14 Ապրիլին, կոմիտաս վրդ. Բըթի-Շանի մէջ կուտայ մեծ երգահանդէս մը ի նպաստ հիմնուելիք Երաժշտանոցին: Ցաջողութիւնը կ'ըլլայ անօրինակ: Շաբաթ մը վերջ կը կրկնուի, այս անգամ Հիւանդանոցին ի նպաստ. 900 հոգի չուն ոսկի հասոյթ կը գոյանայ որ աննախընթաց էր:

1912ին հին օրերը կը յիշէ եւ կ'այցելէ Էջմիածին: Կաթողիկոսը կը հարցնէ թէ ե՞րբ պիտի վերադառնայ Իսթանպուլ: Ասոր վրայ սաստիկ կը զայրանայ եւ քիչ յետոյ ճամբայ կ'իյնայ դէպ 'ի Պոլիս: Բայց հոս չի մնար, այլ կ'անցնի Պերլին եւ մօտաւորապէս երկու տարի վրան խօսիլ չի տար:

Կոմիտաս վրդ. 1913ի աշնան կուգայ Պոլիս դարձեալ, բայց այլեւս համերգներով չի զբաղիր. մանաւոր դասեր կուտայ եւ մանաւանդ առմօնիի դասեր իր վեց սաներուն,

որոնք հետեւեալներն էին. Բարեկ Կանաչեան որ հիւրատիրոջ քաղաքը կը պահուի այս պահուս, Վարդան Սարգիսեան, Վաղարշակ Սրուանձտեանց, Արտաշէս Ապահեան, Հայկ Սէմէրճեան եւ Մխիթար Թումաճան:

1914ի գարնան կը մեկնի Փարիզ, մասնակցելու համար համաժողովին այն երաժշտութեան Միջազգային Ընկերութեան, որուն հիմնադիրներէն մէկը եղած էր: Համաժողովին կը մասնակցէին 400 երաժշտագէտներ: Կոմիտաս վրդ. կը դասախօսէ «Հայ Ազգագիտութեան» եւ «Հայ Գեղջուկ Երաժշտութեան» մասին:

Համաժողովէն յետոյ, անդամներուն մասնաւոր խընդրանքով երաժշտական հաւաքոյթ մը կը կազմակերպէ Հայոց Եկեղեցին: Կը մասնակցին Ա. Շահ-Մուրատեան եւ Մարգարիտ Բարայեան: Այս առթիւ, Վիէննայի բրօֆէսէօրներէն Ատլէր կ'ըսէ. «Ձեմ դիտեր թէ Աստուած եթէ Հայոց ձայնը չլսէ, ալ որո՞ւն ձայնը պիտի լսէ»:

Փարիզէն դարձին, Կոմիտաս կ'այցելէ Վիէննա եւ Ֆիլիպէ:

Երբ Կոմիտաս Փարիզի մէջ Հայ Երգը կը պանծացնէր, հոս, տիրացուները եւ տէրտէրները նոր խաչակրութիւն մը բացին. կը պահանջէին կարգադրել ընել Կոմիտաս վրդ.ը որովհետեւ Շահ-Մուրատեանի երգած երգապնակներուն դաշնակով կամ երգեհոնով ընկերակցեր էր:

Չէին ուշանար դժբախտութեան օրերը: 1915ին Հայ մտաւորականներու հետ Կոմիտաս կը ղրկուի Չանկըը: Հոն չքայնութեան նշաններ ցոյց կուտայ: Ճիշդ է թէ, բարեխոսութեանց չնորհիւ քանի մը շաբաթէն եօթը ընկերներու հետ վերադարձի արտօնութիւն կստանայ, բայց աւերը գործուած էր աւա՛ղ: Այս բարի լուրը կ'առնէ երբ եկեղեցին կը պատրաստէր. դէմքը կ'առնէ տարօրինակ պայծառութիւն մը:

Վերադարձին իր այնքան սիրած երաժշտութիւնը մէկ կողմ դրած, Աստուածաշունչի մեկնաբանութեամբ մխայն կ'զբաղի:

1916ի սկիզբը հիւանդութեան նշաններ ծայր կուտան. Տ. Թորգոմեան եւ Տ. Բօնօս կը դարմանեն: Ամառը երեք ամիս օդափոխութեան կ'երթայ Կզկի բարեկամին Աստուածատուր Հարենցի տունը: Վիճակը կը բարւոքի, մինչեւ իսկ դաշնակի համար պարի կտորներ կը ձայնագրէ:

Աշնան Հարենց կը վերադառնայ Գաղղիւզի տունը, կոմիտաս ալ չարաթը երկու անգամ կ'այցելէ, բայց հետզհետէ զուարթութիւնը կը պակսի եւ պէտք կ'ըլլայ վինքը հիւանդանոց փոխադրել եւ կը դրուի «Օփիթալ տը լա Փէ»:

1919ին կը փոխադրուի Փարիզ, «վիլ էրար»ի յետոյ «վիլժիւիֆ»ի դարմանատունը: Անմիջապէս կը կազմուի Յանձնաժողով մը, որ մինչեւ վերջը ծախքերը կը հոգայ:

1934ին Սիւրէնի մէջ ոծնուեցաւ կոմիտասի ծննդեան 60ամեակը: Հոս ալ 27 Նոյեմբերին երթորդութեան եկեղեցին տեղի ունեցաւ հոգեհանգստեան պատարագ զոր երկեց յատկապէս այդ օրուան համար կազմուած «կեղրոնական երգչախումբ»ը: Այս առթիւ վերք մըն ալ հրատարակուեցաւ (Թ. Ալատեան):

Եւ վերջապէս պատահեցաւ, ինչ որ պիտի պատահի ամէն մահկանացուի: 21 Հոկտ. 1935ին կոմիտաս վրդ. ուանդեց իր հրեշտակային հոգին, խոր սուգի մատնելով բովանդակ հայութիւնը: Օծումը կատարուեցաւ Փարիզի Հայոց Եկեղեցին եւ միջոց մը վերջն ալ ներփակի կարաւանով մարմինը փոխադրուեցաւ Հայկական Պանթէոնը:

Գործերուն անցնելէ առաջ, կ'ուզեմ կարգ մը մանրամասնութիւններ տալ կոմիտասի մտերիմ կեանքէն:

Կոմիտաս վրդ. չաս քիչ կ'ուտէր, չաս թէյ կը խմէր եւ լաւագոյն առասկը կ'ուզէր խմել: Գիշերը կը պառկէր, չաս կարծր անկողնի մը մէջ, առանց բարձի եւ ընդհանրապէս պառուհանը բաց: Էջմիածնի մէջ երեք անհանգոյց եւ փոքր պարտէզով բնակարան մը ուէր եւ պարապող ժամերը կ'անցընէր բանջարեղէն մշակելով: Եկեղեցական արարողութիւնները եւ ծխականարարութիւնները վինքը չաս չէին հաղրզռեր. այնպէս որ Էջմիածնի մէջ գրեթէ պատարագիչի պէսով չէ առնուած. արդէն եկեղեցականի աքսոն ալ չէր սիրեր եւ արտասահմանի մէջ միշտ աշխարհական տարազ կը կրէր: Ձայնը «պարիթօն» էր, բայց այնպիսի «թէմպր» մը ունէր որ ունկնդիրներուն վրայ խոր տպաւորութիւն մը կը թողուր:

Սկսա մասին լսեցէ՛ք երկու վկայութիւն.

Յովսէփ Նալ. Կարապետեան իր տղայութեան յուշերէն կը պատմէ Դռնբացէքի արարողութեան առթիւ հետեւեալ դրուագը.

"Իսկապէս վեհ էր րոպէն երբ իւր պարթեւ հասակով բեմ բարձրանալով փակեալ Ս. Սեղանին առջեւ ծունկ չոքեցաւ, առաւ ձեռքը տաճարի խոշոր բանալին եւ վեղարը ձախ ձեռքը բռնած, գլխաբաց սկսաւ երգել նախ մեղմ ապա գոռ ձայնով «*Բա՛ց մեզ Տէր*»ը. առաջին բաժինը վերջացուց, բայց երբ սկսաւ երկրորդը, յանկարծ այլայլեցաւ, դէմքը տխրութեամբ պատեցաւ եւ ձայնը սկսաւ դողալ. ասոր ի տես՝ մենք, երկու եղբայրներս, հասկցանք թէ. վարդապետը կը գտնուի յուզեալ վիճակի մը մէջ, չկրցաւ լրացնել երկրորդ բաժինը եւ երբ, *ողբալով կարդամ առ քեզ* բառերը հազիւ լսելի ձայնով կ'արտասանէր, աչքերէն արցունքներ կը հոսէին, եւ խուռներամ բազմութիւնն ալ ազդուած կուլար":

Բայց ամենէն աւելի հրաշալի եւ վերապանցօրէն հոգեթո՛վ կը ներկայանայ քաջարուեստ Սոխակին Լոյս Ձը-

ւարթը: Կ'արժէ այս մասին լսել Բ. Թաչեանի նկարագրած հետեւեալ պատկերալից տեսարանը.

"Ժամ կ'երթաւիք կիրակնամուտի Լոյս Զուարթը լսելու համար... Եկեղեցին լեցուած է բերնէ բերան: Ամէնիս հետ ի հետ կը սպասեմիք վարդապետի Լոյս Զուարթ ին: Նորութեան համբաւը կախարդիչ զօրութեան մը պէս կ'աճցնի մեր սրտերուն մէջէն.... Նախ մեղմ, յետոյ ալիք ալիք թաւալող ձայնը ոսկեղէն աւձրեւի մը պէս, աստուածային օրհնութեան մը պէս, հրաշքի մը պէս կը տարածուի եւ կը լայնանայ մեր հոգիներուն մէջ: Բոց մը կ'աճցնի մեր երակներէն: Անանուն դող մը կը համակէ մեզ, բոլոր: Մեր աչքերը կը մթնանան, կը պղտորին, կը խոնաւնան: Ցնցում մը չէր ասիկա, այլ փոթորիկ մը: Լոյսի ցոլք մը չէր ասիկա, այլ փայլատակում մը: Ո՛չ, տկար բառ մըն է հիացումը: Ինչ որ զգացիք մեք, հիացում չէր, այլ տենդ, աճհնարին սարսուռ: Կամ աւելի զօրաւոր բան մը, բան տենդն ու սարսուռը: Եկեղեցիին կամարները չդիմացին, այլ լացին: Հեկեկացին ու լացին: Պառաւ մամիկները ծունկի եկան ու յատակի քարերը համբուրեցին: Ծերունիները ձեռքերնին վեր բարձրացուցին պաղատանքի մը պէս: Նոր հարսերն ու երիտասարդները խաչակընքեցին ջերմեռանդ հաւատքով: Երեխաները իրենց մայրերու փէշերուն կառչեցան լացակումած աչքերով: Վարդապետը մարդ մը չէր այլեւս, այլ հրեղէն տեսիլք մը...Կոմիտասի "Լուսեվարդ"ը երկար ատեն տեսակ մը աւանդութիւն դարձաւ մեր քաղաքին մէջ:

– Լսեցի՞ր:

– Չլսեցի՞ր:

Ու չլսողները դժբախտ կը համարէին իրենք զիրենք":

Կոմիտասի գործը կը բաղկանայ երկու մասէ. կրօնական եւ աշխարհիկ:

Կրօնական գործերուն մէջ ամենէն կարեւորը «Պատարագ»ն է: Այս գործը եռաձայն է. չատ քիչ մասերը քառաձայն են: Շահեկան է դիտնալ թէ Կոմիտաս վրդ. քանի՛ պատարագ գրած է: 1909ին Վենետիկի Մխիթարեաններէն Հ. Ղեւոնդ Տայեանի գրած մէկ նամակին մէջ Կոմիտաս վրդ. բառ առ բառ կ'ըսէ. «Հայկական պատարագն ունիմ եօթը տեսակ դաշնակած բայց չէ տպուած»:

Բայց, ո՞ւր են այս եօթը պատարագները. հաւանաբար անխիղճ ձեռքեր զանոնք փճացուցած են: Հիմա պիտի լսէք այս եօթը պատարագներէն մէկուն սկզբնաւորութիւնը, որ բոլորովին տարբեր է մեր այսօրուան լսածէն: (Ունկնդրութիւն՝ խորհուրդ խորին, երգուած Կոմիտաս երգչախումբին կողմէ:)

Կրօնական երգերուն մէջ Կոմիտասի գլուխ-գործոցն է «Ջրօրհնէք»ի չարականները. «Ո՛վ զարմանալի, Գետ մի՛ զարհուրիր, Այսօր ձայնն հայրական»:

Կոմիտասի աշխարհիկ գործերուն մասին խօսելէ առաջ տեսնենք թէ Կոմիտաս ի՞նչ կը խորհէր օբերա-ի մասին: Ուսանողութեան շրջանին գաղափարը կը յղանայ «Սասունցի Դաւիթ»ը, նշանաւոր հայ ժողովրդական դիւցազնավէպը օբերա-ի վերածել հայ եւ ընդհանրապէս արեւելեան եղանակի ոգիով: Ակադեմիկոս Մ. Աբեղեան կը կարծէ նոյնիսկ թէ «մի քանի եղանակ չարադրել է»:

Ասկէ զատ, երգահան Սպ. Մելիքեան եւ գրագէտ Դեր. Դեմիրճեան կը վկայեն թէ Կոմիտաս իրենց առջեւ դաշնակի վրայ նուագած է հատուածներ Ծոմ. Թումանեանի Ասիուշ էն որ օբերա-ի վերածել փորձած էր: Շահան Պէրպէրեան նմանապէս այս գործին «ուվէրթիւր»ը կը յիշէ:

Կոմիտաս այս օբերա-ին համար ուզած է յօրինել նոր հայկական նուագախումբ մը, ուր եւրոպական գործիքներու

կարգին հայկական եւ արեւելեան գործիքներ եւ մանաւանդ բապէս սրինգներ տեղ պիտի գրաւէին։

Կոմիտաս վրդ. երգահան մը չէ բառին իսկական առումով. իր կողմէ բան մը չէ ստեղծած կամ գրեթէ չէ ստեղծած։ Ժողովուրդին բերնէն երգերը առած եւ դաշնակած է։ Հայ գեղջուկ երաժշտութիւնը, առանց իր ձեռնարկին կորուստի կամ փոփոխութեան պիտի մատնուէր։

Ներդաշնակումը (harmonisation) *կը կատարէ այնպիսի ձեւով մը, որ հաւատարիմ թարգմանը ըլլայ բնագրի բառերուն, բնութեան ձայնին, տոհմիկ նկարագրին եւ չունչին, պահելով արեւելեան ոճն ու ոգին։ Այս պատճառաւ չէ հետեւած եւրոպական երաժշտութեան օրէնքներուն, եւ երբեմն գործածած է արեւելեան խազեր* (gamme)։

Կոմիտասի գեղջուկ երգերը տեսակ տեսակ են. պանդուխտի երգեր, սիրոյ երգեր, մշակի երգեր, պարերգներ։

Պանդուխտի երգերէն «Կռունկ»ին մէջ, հայրենի օճախէն հեռացած պանդուխտը Հայոց սիրելի թռչունէն լուր մը կը սպասէ ու կ'ըսէ.

Կռունկ ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ,
Կռունկ մեր աշխարհէն խապրիկ մը չունի՞ս։

«Կանչէ՛ կռունկ»ին մէջ պանդուխտը թռչունին հետ բարեւ կը ղրկէ իր սիրելիներուն.

"Կանչէ՛, կռունկ, կանչէ՛, բանի արեւ է
Ա՛խ, Եարիս բարեւէ՛»։

«Անտունի»ին մէջ, պանդուխտը ինքզինքը կը նմանցնէ վլաձ տունի մը.

Սիրտըս նման է էն փլած տների
Կոտրեր գերաններ, խախտեր դռներ
Բոյն պիտի դնեն հոն վայրի հաւքեր։

Հիմա, յաջորդաբար պիտի լսէք «Կռունկ»ը, «Կանչէ՛ Կռունկ»ը, եւ «Անտուսի»ն, երգուած Փարիզի օբերա–էն Ա. Շահ–Մուրատեանի կողմէ. «Կռունկ»ին կ'ընկերանայ նոյնինքն Կոմիտաս վրդ. դաշնակով:

Կոմիտասի գեղջուկ երգերէն, սիրոյ երգեր են բոլոր ա–նոնք, որոնց մէջ կը հանդիպինք «եար» բառին. Կուժն ա–ռայ, ելայ սարը, չի գտայ՝ փիտաւ եարը. Սարերի վրով գը–նաց, եա՛ր. Իմ չինարի եարը, եւլն.:

Ահա երգերէն հիմայ պիտի լսէք.

"Կուժն առայ", "Գէլէ Գէլէ", "Ալագեազ", "Հով ա–րէ՛ֆ», երգուած Շահ–Մուրատեանէ, իսկ «Ծիրանի ծառ»ը, Վ. Իւթիւճեանէ:

Կոմիտաս ունի նաեւ Մշակի, հողագործի երգեր, ինչ–պէս «Կալի Երգը», որ իր դլուխ–գործոցն է, «Գութաներգ»ը, «Արօր Տատրակ»ը, եւլն.:

Հիմայ, լսեցէ՛ք «Արօր Տատրակ»ը երգուած Շահ–Մու–րատեանէ. կ'ընկերանայ Կոմիտաս վրդ.

Կոմիտաս գրած է նաեւ պարի երգեր: Ժողովուրդը պա–րերգ յօրինելուն «խաղ կապել» անունը կուտայ: Ահա թէ ի՞նչպէս խաղ կը կապեն. նախ մէջտեղ կուգան չորս հոգի. պարապլուխը եղանակ մը կ'երգէ, միւսները կը կրկնեն. յե–տոյ, ուրիշ խումբ մը կը մտնէ, նոր պարապլուխը աստիճան մը բարձր կ'երգէ, խումբը կը կրկնէ. ամենէն վերջը լաւ ձայն ունեցող մը կը հրաւիրուի, որ բոլորովին կը փոխէ ե–ղանակը, որ արդէն արտուքինն ստացած էր: Յատկանշա–կան պարերգ մըն է «Սօնա եար»ը, զոր պիտի լսէք, բայց նախ պիտի լսէք «Օրօր»ը, երկուքն ալ երգուած Վ. Իւթիւ–ճեանէ:

Նշանաւոր բանաստեղծ Նահրի Զարեան Կոմիտասի վրայ գրած է դեղեցիկ քերթուած մը.

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս

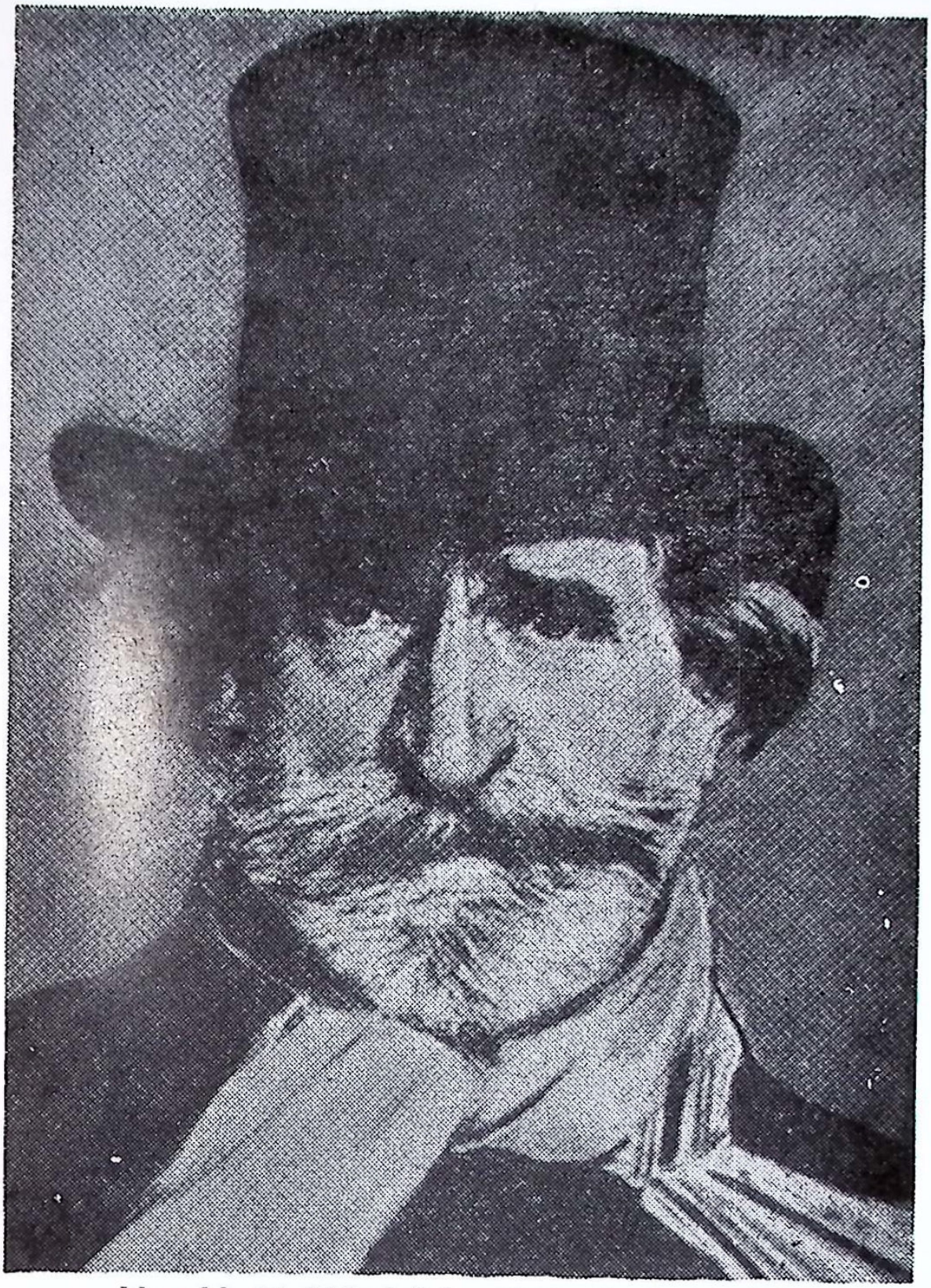
Վաստակաբեկ ժողովրդի տրտունջը կայ fո երգերում,
Կեանքի, սիրոյ, յաւերժական շըշունջը կայ fո երգերում:
Հորովելները թախծալուր, զրնգոցն ու փայլը գերանդու,
Մեր լեռնային արշալոյսի զով շունչը կայ fո երգերում:
Անմեղ ծիծաղը, որ աղի արտասուքով էր ոռոգուած,
Մեր արնաշաղ ծաղիկների վառ փունջը կայ fո երգերում:
Զըկայ գիշեր առանց լուսնի, չկայ հնձուր առանց եարի,
Սիրող սըրտի համար հանգիստ ու fուն չըկայ fո երգերում:
Սըրինգի ձայնը մեղրածոր, հարսանիքի աղմուկն ուրախ,
Աղfատութեան ու կարիքի մըռունջը կայ fո երգերում:
Պանդուխտների անդարձ ուղին, հարսի մորմոքը մենաւոր,
Անհաս, անմար կարօտների մրմունջը կայ fո երգերում:
Դու տխրութեան, սիրոյ երգիչ, դու խորք էիր հին աշխարհին
Ոսկու գահերը հաստատող մի տուն չըկայ fո երգերում,
Դու հարազատ ես իմ ազատ մեծաfաճիfար ժողովրդին,
Դարերի գանձը մեզ բերող կամուրջը կայ fո երգերում:
Աղբիւրի պէս կարկաչելով կ'երթաս դու ծովն ապագայի,
Անմահական գարուն ես դու, աշուն չըկայ fո երգերում:

ՆԱԻՐԻ ԶԱՐԵԱՆ

Այսօր, կոմիտաս վրդ. հանդիսաւ է իր յաւիտենական քունին մէջ, որովհետեւ իր բոլոր բաղձանքները աւելիով իրականացած են: Ի՞նչ կ'ուզէր կոմիտաս. ան կ'ուզէր եւրոպացիներուն, օտարներուն ծանօթացնել հայ երգը. այսօր արար աշխարհ, աշխարհի չորս ծագերէն կը լսէ Արամ Խաչատուրեանի հայկական երաժշտութիւնը:

Այս պահուս, երբ կ'ողեկոչենք յիշատակը անոր որ ամբողջ կեանքը նուիրեց Հայ Երգին, մեկ բաղձանք մը պէտք է ունենանք. ի խորոց սրտէ պէտք է մաղթենք որ յաւիտեան ապրի Հայ Երգը, որովհետեւ երբ երգը կ'ապրի, լեզուն ալ կ'ապրի, եւ երբ լեզուն կ'ապրի, ազգն ալ չի մեռնիր....

ՃՈՒՃԵՓՓԷ ՎԵՐՏԻ

Կիրակի 23 Դեկտեմբեր 1951, ժամը 21,30ին
Սկիւտարի Սաւուց Միութեան մէջ

Տիկիններ, Օրիորդներ եւ Պարոններ,

Արուեստը եւ գիտութիւնը հայրենիք չունին. այս պատճառաւ է որ այսօր հոս հաւաքուած ենք ոգեւորելու համար մահուան յիսնամեակը խոպշայի երկրահանի մը, օրերա-նեղու թագաւոր Ճուզեփփէ Վերտիի, որովհետեւ ան կը պատկանի ոչ միայն Իտալիոյ այլեւ համայն մարդկութեան:

Ըսի օրերա-նեղու թագաւոր. ինչո՞ւ գործածեցի այս բառերը: Ըսի օրերա-նեղու թագաւոր 27 օրերա գրած ըլլալուն համար, որովհետեւ միմայն քանակը ոչ մէկ արժէք ունի, քանի որ գիտենք թէ կան երկրահաններ, որոնք ոչ թէ 27, այլ 48 օրերա գրած են: Ըսի օրերա-նեղու թագաւոր, որովհետեւ Վերտի հեղինակն է մարդուս սրտին ամենէն աւելի խօսող օրերա-նեղուն, որովհետեւ ան հեղինակն է «Ռիկօլէթթօ»ի, «Թրավիաթա»ի, «Աիտա»ի:

Վերտի ծնած է 10 Հոկտ. 1813 ին, Իտալիա, Փարմայի դքսութեան մէջ գտնուող Լէ Ռ'օնքօլէ քաղաքը եւ մկրտուած է Ճուզեփփէ, այսինքն Յովսէփի անունով: Ծնողքը պանդոկ կը բանեցնէին: Շրջուն չուքաիահատ մը յաճախ պանդոկին առջեւ կուգար կը նուագէր. փոքրիկն Յովսէփ ալ միշտ յափշտակութեամբ մտիկ կ'ընէր: Ի տես մանուկ Վերտիի չահապրպռութեան, չուքաիահարը հետը կ'առնէ նաեւ թաւջուքաիահատ մը եւ ժամերով պանդոկին առջեւ երկուքը մէկ երգոյ արուեստին բովանդակ կարողութիւնը ի յայտ կը բերեն: Վերտիի հայրը տեսնելով տղուն հակումը երաժշտութեան հանդէպ, կրօնաւորէ մը կը գնէ հին «ֆլաւտըէն» մը: «Ֆլաւտըէն»ը գաչնակին նախատիպարն է: Կը մնար ուսուցիչ մը գտնել. շատ բնական էր որ աւելիա պիտի ըլլար եկեղեցիին «օրկանիսդ»ը, երգեհոնահարը: Վերտի

երեք տարի դաս առնելէ ետք անոր տեղը կը բռնէ։ Այս մի-ջոցին իսկ, երբ դեռ հազիւ տասնըմէկ տարեկան կար, օրե-րգ մը գրելու մասին կը խորհի։ Այսքան չուտ յառաջդիմած պատանիին համար գիւղը նեղ գալ կ'սկսի։ Այս պարագան նկատի ունենալով, պանդոկին հայթայթիչը՝ Պարէցցի, մօտակայ ամենամեծ քաղաք Պուսսէթօ-ի մէջ դնուող իր վաճառատան մէջ Վերտիի գործ մը կուտայ, որպէսզի պա-րագայ ժամերուն կարենայ երաժշտական զարգացումը յառաջ տանիլ։ Պարէցցի քաղաքին փիլարմօնիք մխիթեան նախա-դահն էր. փորձերը, հաւաքոյթները անոր տունը կը կա-տարուէին։ Վերտի ալ միշտ ներկայ կ'ըլլար։ Մայր Եկեղե-ցիին երգեհոնահարը տեսնելով պատանիին ընդունակութիւ-նը, ինքնաբերաբար կ'առաջարկէ անոր «արմօնի»ի եւ «fօնթրը բուան»ի դասեր տալ։ Վերտիի արդէն հին վիճակի մէջ գնուած «քլավըսէն»ը յոլորովին անդործածելի դար-ձած ըլլալուն, Պարէցցի կը թոյլատրէ իր աղջկան Մարկէ-րիթայի դաշնակին վրայ աշխատիլ։ «Փիլարմօնիք» Մխի-թիւնը նպաստաւոր գետին մը կ'ըլլայ Վերտիի փորձերուն։ Շատ մը կտորներ կը յօրինէ։

Բայց, Վերտիի յառաջդիմութիւնը պատճառ կ'ըլլայ որ այս անգամ ալ Պուսսէթօ քաղաքը նեղ գալ սկսի։

Անոր երազն էր Միլանոյի երաժշտանոցը մտնել։ Միշտ բաթրօնին՝ Պարէցցիի օժանդակութեամբ կ'երթայ Միլանօ, բայց, դժբախտաբար կը մերժեն դինքը երաժշտանոց ըն-դունիլ եւ խորհուրդ կուտան մասնաւոր դասերու հետեւե-լու։ Իր ուսուցիչը օր մը Պարէցցիի կ'ըսէ.—Այս երիտասար-դը օրին մէկը պատիւ պիտի բերէ թէ՛ հայրենիքին եւ թէ ինծի։

1836 ին Վերտի կ'ամուսնանայ բաթրօնին աղջկան՝ Մարկերիթայի հետ, որուն դաշնակին վրայ պատանեկու-թեանը «քաթրը-մէն» նուագած էր։ Ինչ վերջը կը գրէ իր

առաջին օպերա–ն՝ «Օպէրթօ»ն: Գործը մեծ յաջողութիւն կ'ունենայ եւ արդէն Վերտիի ապագան ապահովուած կըլլայ կը թուէր, բայց, չար բախտէն, քիչ վերջը կինը եւ երկու զաւակները անճառելի հիւանդութենէ մը կը մեռնին եւ պայմանագրութեամբ մը ամրողջացնելու պարտաւոր եղած օպերան այս պայմաններուն տակ բնական է կատարեալ ձախողութիւն մը կ'ըլլայ: Վերտի կ'ուխտէ ուրիշ մը չըպրել:

Միջոց մը վերջ, «իմբրէզարիօ»ն՝ Մէրէլլի, զինքը արթընցնելու մտօք «Նապուքօ» անունով դրքի մը մասին Վերտիի դաղափարը կը հարցնէ իրր օպերա–ի նիւթ: Վերտի առանց ուղելու կ'առնէ դիրքը եւ տուն կը տանի ու սեղանի մը վրայ կը նետէ դիրքը կը բացուի, քանի մը տող կը կարդայ եւ կը սկսի երաժշտութիւնը դրել: Ամէն վերջ միմիայն յաջողութիւն կը տեսնէ, ինչ որ մինչեւ այն առեն ոչ մէկ երգահանի վիճակած էր:

Վերտի, իր առաջին օպերաներով «Ի Լոմպարտի», «Էրնանի», «Ալթիլա», իր հայրենիքը դրաւող Աւստրիացիներուն դէմ ըմբոստութեան դրօշը պարզեց: Այս օպերաներուն առնական ու յարձակողական խմբերգները դրաւիչին դէմ յոյժ գործածուեցան: 1848 ի յեղափոխութեան առեն Վերտի Փարիզ կը դանուէր եւ անհամբերութեամբ կը հետեւէր իր ազգին մղած անկախութեան պայքարին:

Վերտիի Փարիզ բնակութեան մէջ պէտք է վնտռել պատճառը անոր չատ մը օպերաներուն Ֆրանսական դրականութենէն ներշնչուած ըլլալուն: Քաւորի կուսակցութիւնը Վերտի անունը գործածեց. պատերուն վրայ խոշոր դիրերով ՒՎՒԻՎԱ ՎԵՐՏԻ կը գրէին: Իրականութեան մէջ «կեցցէ Վերտի» ըսել չէին ուզեր, այլ «կեցցէ՛ Իտալիոյ թագաւորը», որովհետեւ V.E.R.D.I. գիրերը սկզբնատառերն են նաեւ Vittorio Emmanuele Re d'Italia բառերուն, որոնք կը նշանակեն «Վիթթօրիօ Էմմանուէլէ թագաւոր Իտալիոյ»:

Պատերազմի միջոցին Վերտի ծերակուտական ալ եղած է:

Այս շրջանին է որ գրած է իր գլխաւոր գործերէն «Ռիկօլէթթօ», «Լա Թրաւիաթթա», «Իլ Թրովաթթօրէ», «Լա Ֆօրցա տէլ Տէսթինօ»ն:

1869 ին, երբ 56 տարեկան էր, կը գրէ «Ախտա»ն: Իսկ 1893 ին, 80 տարեկանին ալ վերջին գործը՝ «Ֆալսթաֆ» օբերան:

Վերտի, արհեստին բերմամբ թէեւ միշտ ճամբորդելու սովորած էր, բայց երբ որ առիթը պտնէր կը վերադառնար Պուսսէթոյի մօտ իր խաղաղ ապարանքը, ուր ցոյց կուտար թէ հանճարեղ երգահան մը ըլլալով հանդերձ՝ էր նաեւ ճարպիկ ապարանապան մը եւ իմաստուն վարիչ մը:

Վերտի, իր երկրորդ կնոջ յիշատակին, Միլանոյի մէջ հիմնած է «Երաժշտաց Տուն» մը: Ան մեռած է ի Միլանօ 27 Յունուար 1901 ին, 88 տարեկանին:

Հետապային նոյն քաղաքին մէջ ի յիշատակ մեծ երգահանին կառուցուած է Վերտիի թանգարան մը եւ համերգի սրահ մը:

Հիմայ տեսնենք թէ ի՞նչ է Վերտիի արուեստը եւ տաբերութիւնը ուրիշ երգահաններէ:

Քիչ երգահաններ մարդկային ձայնին տուած են այն արժէքը, զոր Վերտի տուած է: Անոր համար, բնմը, մինչեւ իսկ նուագախումբը պարզ տէքօր են. կարեւորը երգն է. իր օրերանները ան ձելը, մխիթարն երգով կ'ապրին, երգով կը գործեն, երգով կը սիրեն, երգով կը տառապին, եւ երգով կը մեռնին: Անոնց հոգեվիճակը կ'արտայայտուի միմայն մեղեդիով, որ անմիջական «տրամաթիք» ազդեցութիւն մը կը գործէ մարդուս վրայ: Վերտիի արուեստին «թիրիք» մէկ օրինակն է «Ռիկօլէթթօ» օբերան:

20 տարեկանին գրած «Օպէրթօ»էն մինչեւ 80 ին գրած «Ֆալսթաֆ»ը Վէրտիի արուեստագիտութեան կարողութիւնը աճած եւ խորացած է վոխանակ վերջին տարիներուն նուազելու: Մինչեւ «Ախաա»ն գրելը հետեւած է իտալական հին դպրոցին, մանաւանդ «Ռոսսինի»ի դպրոցին. «Ախաա» էն սկսեալ հակած է դէպի վակներեան դրամատական դպրոցը:

Վէրտի գրած է 27 հատ օփերա, որոնց գլխաւորներն են. Rigoletto, Il Trovatore, La Traviata, Aida, Otello, Falstaff:

Մեւանները են.

Oberto, Un giorno di regno, Nabuco, I Lombardi, I due Foscari, Luisa Miller, I Vespri Siciliani, Ernani, Attila, Macbeth, Simon Boccanegra, Un ballo in maschera, La Forza del Destino, Don Carlos, եւն.:

Կրօնական գործերն են. «Մանցոնի»ի համար հոգեհանդստեան պատարագ մը եւ Stabat Mater:

Ժամանակագրական կարգով՝ Վէրտիի առաջին կարեւոր գործը «Ռիկօլէթթօ» օփերան է, որ առաջին անգամ ներկայացուած է Վենետիկի մէջ, 11 Մարտ 1851 ին: Նիւթը վ. Հիւկոյի Le Roi s'amuse առեմն է, որուն իտալերէն «լիպրէթթօ»ն գրած է Փիաւէ: Բայց, թատրոնական մը ըլլալէ աւելի «աւտրթասիօն» մըն է, որուհետեւ անուններըը փոխուած են եւ դէպքն ալ փոխանակ Փարիզի, տեղի կ'ունենայ Մանթուա-ի մէջ:

Այս օփերան, Վէրտիի ամենէն դեղեցիկ գործերէն մէկն է. աչքի կը զարնէ մելոդիներու առատութիւնը: Տիպերը ուժգնութիւնը կը զգացնէ թէ ուրախ պատմութիւն մը չէ որ պիտի ներկայացուի եւ ճակատագրական վախճան մը պիտի ունենայ: Ամենէն ժողովրդական «արիա»ն է «Վա ոճննա է մօպիլէ»:

(Ունկնդրութիւն):

Վերդիի երկրորդ կարեւոր գործն է «Իլ Թրովաթօրէ» օպերան, առնուած Անթօնիօ Կութթիէրէզի «Էլ Թրովատօր» դրամէն: «Լիպռէթթօ»ն գրած է Սալվաթօրէ Քամմարանօ: Առաջին անգամ ներկայացուած է Հռոմի մէջ 17 Յունվար 1853 ին: Վերդիի, մեղեդիով ամենէն հարուստ գործն է:

Նիւթը այնքան խառնակ է, որ ամենէն իմաստուն հղերանն անգամ չպիտի կրնար լուծել ընտանեկան այս կըռնճիռները:

(Ունկնդրութիւն)

Վերդիի երրորդ կարեւոր գործն է «Լա Թրավիաթա» օպերան, որ առաջին անգամ ներկայացուած է Վենետիկի մէջ 6 Մարտ 1853ին: Նիւթը Ալեքսանտր Տիւմա Որդիի «Լա Տամ օ Քամէլիա»ն է. իտալերէն «լիպռէթթօ»ն գրած է Փիավէ: Օպերաներուն ամենէն շատ մարդուս սրտին խօսողն է: Վերջին վարագոյրի մահուան տեսարանին «ատաճիօ» տխուր եղանակներով սկսող «ուվէրթիւր»ին մէջէն կարելի է նըշմարել խաղին եղերական վախճանը. բայց, այս տխուր եղանակներուն դուզահեռաբար կը լսուի նաեւ առաջին վարագոյրի հանդէսին կենսունակ «ալլէ'կրօ պրիյանթէ'սիմօ» մօթիֆները: Ամենէն ժողովրդական «արիա»ն առաջին վարագոյրի «Պրինտիփի» կոչուած բաժակաճառն է:

(Ունկնդրութիւն):

Վերդիի չորրորդ կարեւոր գործը «Աիտա»ն է: 1869 ին Եգիպտոսի փոխարքայ Խեդիւ Իսմայիլ Փաշա Սուէզի ջրանցքին բացման հանդիսութեան առթիւ Գահիրէի նորակառոյց օպերա–ին մէջ ներկայացնելու համար Վերդիի օպերա մը կ'ապսպրէ: Ան ալ եգիպտաբան Ֆրանսացի Մարիէթ Պէյի մէկ պատմուածքին վրայ «Կիսլանցօնի»ի իտալերէն «լիպռէթթօ» մը պրել կուտայ եւ կը սեղծէ իր ամենամեծ գոր–

ծը, օրհասականութեան ամենէն ձայնեղը եւ թատերական ներկայացումներուն ալ ամենէն հոյակապը, հարուստը եւ տպաւորիչը, որ առաջին անգամ կը ներկայացուի Գահիրէի մէջ 24 Դեկտ. 1871 ին: Փարաւոններու չքնաղ տարազները եւ տէքօրները միանալով Վերտիի երաժշտութեան, յառաջ բերած են «երկնային Ախտա» մը:

Նախերգանքը կը սկսի «Ախտա»ի սիրոյ երգով, որուն կը միանայ քուրմերուն երգը որ վառնիլ կը սպառնայ:

Ամենէն ժողովրդական «արիա»ն «Մեծ Քայլերգ»ն է:

(Ունկնդրութիւն)

Վերտիի կարեւոր գործերէն է նաեւ «Օթէլլո» օպերան, առաջին անգամ ներկայացուած Միլանոյի մէջ 5 Փետր. 1887 ին: «Լիպրեթթո»ն գրած է Արրիկո Պոյթո: Շէքսպիրի համանուն գործին հարազատ թարգմանութիւնն է: Այս գործը կը մօտենայ վակնէրի, բայց միշտ իտալական արուեստն է որ կը տիրապետէ:

(Ունկնդրութիւն)

Վերտիի երկրորդական գործերէն է «Էրնանի» օպերան, առաջին անգամ ներկայացուած Վենետիկ 1844 ին: Վիքթոր Հիւկոյի համանուն առաջին «լիպրեթթո»ն գրած է Փիաւէ: Ունի գեղեցիկ մասեր ու քայլերգներ:

(Ունկնդրութիւն)

Վերտիի նուագ կարեւոր գործերէն լսեցէք մէյմէկ «արիա», «Ուն պալլո ին մա՛սքէրա» եւ «Սիմօն Պօքքանէկրա» օպերաններէն:

Մենք այսօր պատիւը ունեցանք յանուն Հայ ժողովուրդին ողջունելու յիշատակը մեծ երգահանին:

Ի՞նչ դասեր կրնանք քաղել Վերտիի կեանքէն: Անոր տեղ ուրիչ մը երաժշտանոցէն մերժուելով պիտի յուսահատէր եւ

թեև ես ծաղրը երաժշտությունը, լույս, վերան, չնայած անկան կամքին, յարատևության եւ աշխատասիրության, անցա անմահներու կարգը, մինչ գինքը մերժող երաժշտության ոսկի աղօրիին անունն անգամ չենք գիտեր:

Մեր երիտասարդներն ալ պէտք է օրինակ առնեն վերածին եւ պէտք չէ յուսահատին անյողակի ձախողութիւններէ, որովհետեւ անկան կամքի եւ յամառ աշխատութեան առջեւ ոչ մէկ բերդ կրնայ դիմադրել:

ՕՓԵՐԷԹԸ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՄԷՋ

կիրակի 11 Փետրուար 1962 ժամը 15,30 ին
Սկիւտարի Սանուց Միութեան լսարանը

Տիկիններ, Օրիորդներ եւ Պարոններ,

Լատին բանաստեղծ Վիրգիլիոս մեղուներուն համար կ'ըսէ: «Այսպէս, դուք կ'աշխատիք, բայց ոչ ձեզի համար»: Մեղուն կը չինէ մեղրը, բայց մարդն է որ կ'օգտուի անկէ: Հայ ժողովուրդն ալ մեղուի կը նմանի:

Հայ հանճարը արեւ մըն է, որուն ճառագայթները կը տարածուին ի սիւնս աշխարհի: Վրացիները իրենց դիրը կը պարտին մեր Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին. Բիւզանդիոն իր վաղքի օրերը ապրած է չնորհիւ իր հայ կայսրերուն. Միջին Դարու Եւրոպայի ռոմանական եւ գոթական ճարտարապետութիւնը պտուղն է հայ հանճարին. Եղիպտոս իր վերելքը կը պարտի Նուպար Փաշայի, եւ դեռ խօսքը չենք ըներ Սարոյեաններու, Անրի Թրուայաներու, Խաչատուրեաններու եւլն., որոնք բանակ մը կը կազմեն:

Բայց պիտի հարցնէք թէ ի՞նչ է կապը այս խօսքերուն Թուրք օրերէթին հետ: Պիտի բաւականանամ ըսելով միայն թէ Թուրք օրերէթը սեղծուած է Տիգրան Զուհաճեանի կողմէ եւ հիմնադրութեան թուական 1872 էն մինչեւ 1923, լման կիսուն տարի, դերակատարները եւ հետեւաբար զայն տեւականացնողները Հայերը եղած են:

Ի՞նչ է սակայն օրերէթը. այս բառը, որուն կնքահայրն է հանճարեղ Մոցարտ, կը նշանակէ փոքր օրերա: Իսկ ի՞նչ է օրերան. օրերան թատերական ներկայացում մըն է որուն մէջ դերակատարները փոխանակ խօսելու կ'երգեն եւ այս երգերուն ու պարերուն կ'ընկերանայ սէնֆոնիք մեծ նուագախումբ մը: Օրերային նիւթը միշտ ողբերգական կ'ըլլայ: Եթէ այս նիւթը կատակերգութիւն մը ըլլայ, այն ատեն օ-

բերան ալ կ'ըլլայ օպերա–պուֆֆա մը: Իսկ օպերա–քոմիք ըսուածն ալ օպերա մըն է, որ խօսակցութեան մասեր ալ ունի: Հակառակ իր անունին՝ օպերա–քոմիքը անպատճառ պատէչա մը չ'ըլլար. ողբերգութիւն մըն ալ կրնայ ըլլալ, ինչպէս «Գարմէն»ը: Գալով օպերէթին, այս վերչինը անպատճառ կատակերգութիւն մըն է, համեմատած երգերով, պարերով, խմբերգներով, պարերով, որոնց կ'ընկերանայ քիչ թէ շատ թեթեւ եւ դիւրահասկնալի երաժշտութիւն մը:

Թուրք օպերէթին մասին խօսելէ առաջ՝ օգտակար կը նկատեմ քանի մը խօսք ըսել Եւրոպայի մէջ անոր ծագման եւ պատմութեան մասին:

Ժողովուրդները միշտ խնդալու պահանջը ունեցած են. այս պատճառաւ ժէ. դարուն Իտալացիները՝ օպերաներու միջնարտարներուն, վարպետորէն առջեւ խնդացնող տեսարաններ կը ներկայացնէին եւ որոնց «ինթէրմէցցօ» անունը կուտային: Այս ինթէրմէցցօներն են որ ծնունդ տուին օպերա–պուֆֆա'ին, որուն մէջ իտալական սրամտութիւնը դար մը ապրեցաւ:

Անոր յաջորդեց Ֆրանսայի մէջ օպերա–քոմիքը որ իր կարգին ծնունդ տուաւ օպերէթին:

Թէ դարուն մէջտեղն է որ դասական օպերէթը իր լրումին հասաւ շնորհիւ «Ժաք Օֆֆէնպախ»ի, որ սրամտութեամբը եւ մեղեդիներով հարուստ ու ստուգուն երաժշտութեամբ մը իր հեղնանքին առարկայ դարձուց «երկրորդ կայսրութեան սոսիէթէն: Գլխաւոր գործերն են. Որփէոս ի Դժոխս, Գեղեցիկն Հեղինէ, Թմբկահարին Աղջիկը, Բարիզի կեանքը, որոնց թիւը հարիւրը կ'անցնի:

Օֆֆէնպախի գործը չարունակողը եղաւ Շարլ Լըfof, որ իր տաղանդովը եւ սրամտութեամբը իր նախորդին դրեթէ հաւասարեցաւ եւ որուն գլխաւոր գործերն են. Տիկին Անկոյի Աղջիկը, Ժիրօֆլէ–Ժիրօֆլա, Հարիւր կոյսերը,

եւն.: Իր յաջորդներուն օրով, Ֆրանսական օպերէթը ար-ժէքավորուեցաւ եւ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին վաղորդայնին, ճապին ապրեցութեան ներքեւ, մինչեւ տան-ալինկի եւ միւզիքհոլի աստիճանին բնկաւ:

Բայց, բարեբախտաբար, այս անկումը չատ չտեւեց եւ Անտրէ Մէսաժէ եւ Ռէյնալտօ Հահն զայն դարձեալ բարձ-բացուցին քիչ թէ չատ դասական օպերէթի մակարդակին:

Գերմանիոյ մէջ, օպերէթը ծնունդ առած է «Զինկշպիլ»-էն, որ կը ճաղկէր ազնուականութիւնը եւ որուն մէջ ժողո-վրդական երգը լայն տեղ կը գրաւէր: Գերման օպերէթը իր վառքի գագաթնակէտին հասաւ Վիեննայի մէջ չնորհիւ «Johann Strauss որդի»ի, որուն «Զղջիկ»ը իր տեսակին մէջ մինչեւ այսօր եզակի դիրք մը կը գրաւէ: Անոր եւ իր միւս օպերէթներուն, ինչպէս «Գնչու Պարոնը», «Գիշեր մը ի Վենետիկ» եւն.ի մէջ, տիրապետող եղանակը վալսն է:

Շթրաուսի յաջորդներէն Լէօ Ֆալլ համբաւի տիրացած է «Տոլարի Իշխանուհին» եւ «Իսթանպուլի Վարդը» օպե-րէթներով:

Այս վերջնոյն ժամանակակից Ֆրանց Լէհար առաջին յաղթանակը կը տանի «Զուարթ Այրի»ով որ կը շարունակ-ուի «Լիւքսէմպուրկի Կոմսը», «Ժպիտի Երկիրը», «Բականի-նի», «Ֆրէտէրիք» եւն.ով, թուով երեսուն հատ: Բայց հակառակ իրենց պատած ժողովրդականութեան, Լէհարի օ-պերէթներուն կը պակսի սրամտութիւնը, ասոր փոխարէն, անոնք հարուստ են թէ բեմադրական, թէ երաժշտական ճո-խութեամբ որ կը յիշեցնէ մեծ օպերան: Հիմայ, Լէհարի դլուխ-գործոց «Զուարթ Այրին» օպերէթէն պիտի լսենք վեր-ջին վարպետրի նշանաւոր վալսը:

Վիեննական օպերէթի վերջին ներկայացուցիչն է Էմմէ-րիխ Քալման, որուն դլխաւոր երեք օպերէթները համաշ-խարհային համբաւի տիրացած են: Ասոնք են. «Պայատէր»,

«կոմսուհի Մարիցա» եւ մանաւանդ իր ղլուխ–գործոցը եղող «Զարտաշի Իշխանուհին» զոր 1953 ին ներկայացուցինք այս բեմին վրայ: Հիմայ պիտի լսենք «Զարտաշ»ի առաջին երկու երգերը:

Քամանէ վերջ, վիէննական օփերէթն ալ դժբախտաբար լինկած է ղլուխ–օփերէթի ատաիճանին:

Այժմ տեսնենք թէ Թուրքիոյ մէջ ի՞նչպէս ծնած է օփերէթը եւ ի՞նչ փուլերէ անցած է:

Ինչպէս յայտնի է, Թանզիմաթէն վերջ եւրոպականացման հոսանք մը ծայր կուտայ երկրին մէջ եւ այս չրջանին է որ տեղի կ'ունենայ Թուրք օփերէթին ծնունդը: Անմահ երգահան Տիգրան Չուհաճեան՝ իր առաջին գործը՝ «Արշակ Բ» մեծ օփերան բեմադրելու կարելիութիւնը չգտնելով, 1872 ին կը ձայնագրէ առաջին Թուրք օփերէթը՝ «Արիֆին Հիլէսի», որ մեծ յաջողութեամբ կը ներկայացուի օրերանս Շագիկ Քէօյլիւեանի եւ թէնոր Յովհաննէս Ագէմեանի կողմէ, 9 Դեկտ. 1872 ին, Կէտիկփաչայի Օսմանեան Թատրոնը: Այս օփերէթը՝ Ֆրանսացի երգահան «Պօիլտիէօ»ի «Լը Նուվօ Սէնյէօր տիւ Վիլաժ» անուն գործին Օսմանեան կեանքի ատաբթասիօնն է զոր կատարած է Կիպրոսի Ֆրանսական հիւպատոսարանի աւագ թարգման Յովսէփ Եաղճեան: Հիմայ, Օրիորդ Ժիւլիէթ Փափազեան մեզի պիտի նուագէ առաջին Թուրք օփերէթ՝ «Արիֆ»էն հատուածներ:

Չուհաճեանի հիացողներէն Եղիազար Մելիքեան 1500 ոսկի կը տրամադրէ օփերէթի խումբ մը կազմելու համար եւ կ'առաջարկէ ամսական քսանըհինգ ոսկի վճարել վարպետին եւ գործ ղլուխ ալ 250–300 ոսկի հեղինակի իրաւունք: Այս պայմաններուն տակ, Չուհաճեան կը ձայնագրէ 1873ին երկրորդ Թուրք օփերէթը «Քէօսէ Քէհեա»ն, որուն լիպրէթթօն, այսինքն թատերախաղը, խօսքերը գրած է դերասան Գարեգին Ոչտունի:

1875 ին, Տիգրան Զուհաճեան կը ձեռնարկէ իր ամենէն ժողովրդական գործը՝ «Լէպլեպիճի Հօր Հօր Աղա», օրերէքը, որ առաջին անգամ կը ներկայացուի 11 Յունուար 1876 Ուրբաթ գիշեր Ֆրանսական Թատրոնը, աննախընթաց յաջողութեամբ: Ահաւասիկ այդ գիշերուան յայտագիրը.

ԹԷԱԹՐԸ ՖՐԱՆՍԷ

11 Յունուար 1876 Ուրբաթ գիշեր ժամը 2 ին

Նորակազմ գուսանական խումբ

ԵՐԱԺՇՏԱՑԵՏ

ՏԻԳՐԱՆ ԶՈՒՀԱՃԵԱՆԻ

Արտագոյ կարգի երեկոյթ
Առաջին անգամ ըլլալով

ԼԷՊԼԷՊԻՃԻ ՀՕՐ ՀՕՐ ԱՂԱ

Օրերէք 3 արար
Հեղինակ՝ Թ. Նալեան
Երաժշտութիւն՝ Տ. Զուհաճեան

(Յետոյ կուգան դերակատարներուն անունները: Լէպլէպիճի Հօր Հօր Աղա՝ Թ. Նալեան), լէպլէպիճիներ, թմբկահարներ, պարող արութներ, նուագածուներ, ենիչէրիներ, պնչուներ, եւն.:

Ֆառասուն ասելի երկսեռ երգչախումբ մը: Բոլոր խըմբերգները վերոյիշեալ խումբին կողմէ ֆառաձայն երգեցողութեամբ: Գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ Սուլթան Մահմուտի օրերուն:

Տեսարանները կը ներկայացնեն, Ա. Արար.— Ֆեաթհանէի ձորին մէջ, գետակին եզերքը: Բ. Արար.— Պալատին մէջ: Գ. Արար.— Պալատին պարտէզին առջեւ:

Այժմ խնդրենք Օրիորդ Փափազեանէ որ զմեզ վոխադրէ այս դիւթական միջավայրը:

Եւ սակայն, այս ներկայացման համար եղած ծախսերը կը ցնցեն պիւտճէն Մելիքեանի, որ կը սոխպուի չյարդել պայմանագրութիւնը:

Միւս կողմէ, կէտիկփաշայի նշանաւոր կիւլլիւ Յակոբը, որպէս խորամանկ գործի մարդ, տեսնելով օպերէթի ներկայացումներուն ժողովուրդին մէջ գտած ընդունելութիւնը, Եւրոպայի ամենավերջին օպերէթներէն «Ժիրօֆլէ-Ժիրօֆլա", "Գեղեցիկն Հեղինէ", "Տիկին Անկոյի Աղջիկը", «Որփէոս ի Դժոխս» եւն. թրքերէնի թարգմանել կուտայ եւ Զուհաճեանի խումբէն ալ կարեւոր ուժեր որսալով, ինքն ալ կը սկսի օպերէթի ներկայացումներ տալ:

Զուհաճեան, իր հաւատարիմ դործակիցներով՝ Թադեոր Նալեան, Շաղիկ, Ազէմեան եւ երգեցիկ երկսեռ խմբակով մը միջոց մը կը չարունակէ պէյօղլու եւ Գատըղիւղ ներկայացումներ տալ, բայց պարտքի տակ մնալով կը սոխպուի խումբը ցրուել:

1890 ին, Զուհաճեան կը ձայնագրէ իր վերջին պրծը՝ «Զէմիրէ» դիւթախաղը (օպերա-քոմիք է ֆէէրիք) որուն թրքերէն լիպրէթթօն, այսինքն թատերախաղը գրած է յուշարար Տիգրան Գալէմճեան: Թարգմանուած է նաեւ ֆրանսերէնի Անմեղեանի կողմէ: Այս գործը հեղինակին կենդանութեան միայն, թրքերէն թէ ֆրանսերէն չորս-հինդ անդամ ներկայացուած է եւ անկէ վերջը բնաւ: Հիմայ, Օր. Փափազեան պիտի նուագէ հատուածներ «Զէմիրէ» օպերա-քոմիքէն:

Զուհաճեանի այս գործերը օպերէթէ աւելի բան մըն են. անոնք իսկական օպերա – քոմիքներ են իրենց բեմա-

կան ճոխութեամբ, բազմաձայն խմբերգներով եւ մեծ նուագախումբի բաժիններով: Եւ այս պատճառաւ անոնք ներկայացուած են նաեւ տարբեր լեզուներով, ինչպէս որ օրինակ «Էպլէպիճի»ն յունարէն, գերմաներէն, 1925 ին հայերէն եւ աւելի վերջն ալ ուրիշ լեզուներով: Եւ պարտագ տեղը չէ որ Եւրոպայինները Զուհաճեանը կոչած են «թուրքիոյ Օֆֆենպախը»: Ան՝ առաջինը եղած է արեւելեան եղանակները արեւմտեան տարազով զործածելու եւ այս կերպով դարաշրջան մը բացած է երաժշտութեան պատմութեան մէջ:

Զուհաճեանի ժամանակակից երկրորդ Օսմանեան երգահանը որ օրերէթներ ձայնագրած է, «Մղրքայը Հիւմայուն» ի ուսուցիչներէն Ֆէմաճի Հայտար պէյն է, որուն բեմադրուած գործերն են «Զէնկի» եւ «Բէմպէ Գրզ», բայց առանք մխաձայն արեւելեան երաժշտութեան հիման վրայ յօրինուած ըլլալուն՝ չեմ գիտեր թէ որքան կարելի է անոնց օրերէթ անունը տալ, անշուշտ գասական իմաստով:

Թուրք օրերէթի այս հոյակապ առաջին չրջանը գժբախտաբար տեւական չէ եղած եւ վերջ գտած է Կէտիկփաշայի թատրոնին վերափոխմամբ: Թատերախումբերն ալ Պալքանները եւ Եգիպտոս գրուած են:

Թուրք օրերէթի երկրորդ չրջանը կը սկսի Սահմանադրութեան հռչակմամբ:1910 ին, գերասանապետ Արշակ Պէնլեան՝ Պուլկարիայէն եւ դաշնակահար Ժօրժ Ուկնատ ալ Եգիպտոսէն Իսթանպուլ վերադառնալով, Բէչատ Բլտման Պէյի աջակցութեամբ եւ Էմին անուն մէկու մը երեք հարիւր կտմիր ոսկի գրամադլուխով կը հիմնեն «Միլլի Օսմանլը Օրերէթ Գումբանեասը»ն որ ամբողջ տասներեք տարի, մինչեւ 1923, Պէնլեանի մահուան թուականը, ներկայացումներ տուած է Պէյօղլու Օտէոն թատրոնը, այժմու Լիւքս սինէման: 1910 ի կազմակերպուած «Էպլէպիճի»ին յաջորդած են «Բէօսէ Բէհեա»ն, «Արիֆ»ը, ինչպէս նաեւ Հայտար Պէյի

օրերկթները եւ «Քլէրէբ» ու «Մամզել Նիքուշ»ի նման ֆրանսական օրերկթներ :

Եւ վերջապէս, Թուրք օրերկթի երրորդ եւ վերջին չերջանը կը սկսի Զինադադարի առաջին տարիներուն : Այս չերջանին կը կազմուի «Իսթանպուլ Օրերկթ Հէյկթի»ն, որուն պլուխը կը պահուէր Սուլթան Րէչատի մուէզզինպաշըն՝ Իսմաիլ Հաքքը Պէյը, որ հաւատացած էր թէ կարելի է արեւելեան ինճէ տպով օրերկթ ներկայացնել եւ այնքան վստահ էր իր յաջողութենէն որ Թրքերէն բառացանկ մը անգամ պատրաստած էր, այսպէս, օրերկթին՝ «Թմսիլ մուղնքխան» անունը տուած էր, նուագախումբին՝ «Թէմսիլ տպը», վարիչին՝ «միւտիր», երգչախումբին՝ «ճիւմհուր», երկիչներուն՝ «ճիւմհուրէ», բռնմատօննայիին՝ «պաչ մուկաննիյէ», տուրքերթին՝ «իքինճի մուկաննիյէ», թէնօրին՝ «պիրինճի մուկաննի», պարիթոնին՝ «իքինճի մուկաննի» եւլն. : Սակայն փորձը ցոյց տուած է որ ինճէ տպով օրերկթը ցնորք մըն է. արդարեւ, այս խումբը որ Շէհզատէպաշըի Միլլէթ Թատրոնին մէջ կը ներկայացնէ «ԵԷտէֆնի», «Իսթանպուլ էֆէնտիտխի» եւ Մուհլիս Սէպահէտտին Պէյի «Զիւհրէ» եւ «Այշէ» օրերկթները, միայն երեք տարուան կեանք մը կ'ունենայ : Այս չերջանէն պաղատիար մը տալու համար ,պիտի լսենք Մուհլիս Սէպահէտտինի պէյի «Այշէ» օրերկթէն երկու երգ :

«Իսթանպուլ Օրերկթ Հէյկթի»ի գրեթէ զուտահեռաբար գործունէութենն ցոյց կուտայ Ճէմալ Սահիրի հիմնած «Սահիր Օրերկթ»ը ,որ աւելի երկար եւ աւելի բեղուն կեանք մը կ'ունենայ որովհետեւ դասական օրերկթներ կը բեմադրէ : Ճէմալ Սահիր ,առաջին ընդահնուր պատերազմին Հունգարիա կը ղրկուի երկրապտրծութիւն ուսանելու , ըստյց, փոխանակ ակրօնոմ մը ըլլալու՝ օրերկթի ամաթէօր մը ըլլալով հայրենիք կը վերադառնայ : Իր հիմնած խումբը առաջին անգամ կը ներկայացնէ «Քօնթ Ռինալտի» անուն հունգար օրերկթի մը Թրքերէն առարթասիոնը «Մէչհուլ» անունով, դարձեալ

Շէհզատէպէյլի մէջ, էրթուղրուլ սինէման։ Ասոր կը յաջորդեն Լէհարի «Թարլա Փուշու»ն եւ Օրհանի «Լա Մասքոթ»ը։ Այս խումբին ամենամեծ յաջողութիւնը 28 Մարտ 1923 ին Քալմանի «Զարտաշֆիւրաքին»ը առաջին անգամ բեմադրած ըլլալն է։ Մինչեռհաւ ըսենք թէ պրեթէ նոյն օրերուն, Մ. Զաուկի երկրորդ օրը, նոյն օրերէքը հայերէն լեզուով բեմադրած է Աչոտ Մատաթեան Պէյօղլուի Բրթէ–Ճան թատրոնը, այօրուան Քաղաքապետական թատրոնի տրամի բաժինը։ Եւ, հետաքրքրական պարագայ, Խալինի պլխաւոր դերը հայերէն լեզուով խաղացած է Սահիր Օրհէքթի ժէօն–բրըմիէն՝ Խոմէր Այտըն պէյը։

Այս չրջանին Շէհզատէպէյլի զուգահեռաբար, Գաղիփիւղի մէջ ալ կազմուած են յաջորդաբար «Ենի Օրհէքթ», «Հալէ Օրհէքթի» եւ աւելի վերջն ալ Սիւրէյյա փաշայի հիմնած «Սիւրէյյա Օրհէքթի»ն եւ անոր յաջորդը նկատուող «Հալք Օրհէքթի»ն։

Դարձեալ այս չրջանին կը զուգադիպի Խթանպուլ այցը Սուլթանեան ամոլի Կովկասահայ օրհէքթի խումբին, որ նշանաւոր քէմանչիստ Ռուբէնի Կովկասեան նուագախումբին ընկերակցութեամբ կը ներկայացնէ «Ուշ լինի, նուշ լինի», «Աշուղ Ղարիպ», «Արշին Մալ Ալան»ի հայերէն թարգմանութիւնը եւ այլ խաղեր, որոնց նաեւ կարելի չէ դասական օրհէքթ անունը տալ։ Այժմ լսենք «Ուշ լինի, նուշ լինի» օրհէքթին մաս կազմող «Սիրեցի եարս տարան» ժողովրդական երգը եւ «Արշին մալ ալան»էն երկու երգ։

Այս առիթով կ՚ուզեմ նաեւ մէկ երկու խօսք ընել Արշըն մալ ալան ծանօթ օրհէքթին մասին, որ հակառակ թուրք օրհէքթին մաս չկազմելուն, յաճախ առնելու առիթը ունեցած ենք։

Ան գործն է Ազրպէյճանցի երգահան «Իւզէյիր Հաճիպէյլի»ի գոր ձայնագրած է 1913 ին սկնֆոնիք նուագախումբի համար, որմէ արժանի է օրհէքթ անունին։

1932 ին Խթանպուլի կուսակալ Մուհիտտին Իսթիւնատպի Հովանաւորութեամբ, Քաղաքապետական Թատրոնը կը բեմադրէ երիտասարդ երգահան ձէմալ Րէշիտ Րէյի «Իչ Սապ», «Տէլի Տօլու», «Սազ–ձազ», «Մասխարալար» օրվիւօրեցիները եւ Թուրքիոյ մէջ առաջին անգամ ըլլալով Շեքսպեարի «Ջոլջիկ»ը: Այս չարժումն ալ կ'ունենայ միայն հինգ տարուան կեանք մը:

1944 ին հիմնուած «Սէս Օրերէթ»ը մինչեւ 1950, բայց «Էսպէրպիճի»էն, օրերէթ բառին մը չէ տուած:

1950 ին, «Ենի Սէս Օրերէթի» անունը առնելով եւ Խթանպուլի երաժշտանոցէն Ալիս Քիթապճըլի, Արշալոյս Պարթեւեանի, Յակոբ Թոփուզի, Նուպար Գամճեանի, Ժիրայր Սրսլանեանցի, ինչպէս նաեւ Տօքթ. Արշաւիր Ալեանաքի նման ուժեր իր ծոցը ընդունով վերակազմուած եւ պատկան օրերէթներ բեմադրել ուզած է, բայց չէ յաջողած եւ վերադարձած է հին «Սէս Օրերէթ»ի միւնիքալ քօմէտիներուն: Միակ յաջողութիւնը եղած է դարձնալ «Էսպէրպիճի»ն, յաւիտենական Էսպէրպիճին, «Eserin 75. inci yıldönümü münasebetiyle», ինչպէս խոչոր տառերով պրուած է պատի ծանուցումներուն վրայ: Հիմա լսենք «Էսպէրպիճի»ի երկրորդ վարպետին Ֆաթիմէի ոմանը:

Եւ վերջապէս 1953 ին այս բեմին, այո, այս բեմին վրայ մեր կողմէ ներկայացուած Քալմանի «Զարտաշֆիւրթիւն»էն եառ՝ պատկան իմաստով օրերէթ չէ ներկայացուած Թուրքիոյ մէջ:

Յարկելի ներկաներ. տեսաք Հայոց դերը Թուրք Օրերէթի պատմութեան մէջ:

Անգամ մը եւս կը մղուինք յիշելու Խորենացիի նշանաւոր խօսքը.

"Թէպէտ եւ եմք ածու փոքր, եւ թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, եւ զօրութեամբ տկար, եւ ընդ այլով յոլով աւգամ նուաճեալ, սակայն բազում գործք արութեան գտանիին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս, եւ արժանի գրոց յիշատակի":

Ա Ն Ո Ւ Ե Ց

9–10 Մարտ 1963 Սկիւտար, 28 Ապրիլ 1963 Ֆէրիգիւղ

Տիկիններ, Օրիորդներ եւ Պարոններ,

Այսօր, կամքէ անկախ յապաղումով մը պատիւը եւ երջանկութիւնը ունինք ողջունելու Ամէն Տիլբանեանի «Անուշ» օրերային առաջին ներկայացման 50 րդ տարեդարձը: Պատիւը՝ որովհետեւ քաղաքիս Սանուց Միութիւններուն մէջ միակը եղանք յիշելու Հայ օրերային ծնունդը, երջանկութիւնը՝ որովհետեւ այս բարեդէպ տարեդարձին կը զուգադիպի նաեւ տասնեւրդ տարեդարձը մեր համեստ առանձնատանին, որ, ինչպէս կը յիշէք, ներկայացուցինք դարձեալ այս բեմին վրայ, 1952 տարւոյն Ապրիլ եւ Մայիս ամիսներուն:

Ըսի Հայ օրերային ծնունդը. թերեւս առարկողներ գտնուին թէ թրքահայ անմահ երգահան Տիլբան Զուհաճեան Տիլբանեանէ չատ առաջ, 1868 ին գրած է իր «Արշակ Բ.» պատմական մեծ օրերան, սակայն այդ օրերան բացի նիւթէն եւ լեզուէն ոչինչ ունի հայկական, ան հիմնուած է իտալական դասական երաժշտութեան վրայ, մինչդեռ «Անուշ»ը զուտ հայկական ֆոլքլորիկ երաժշտութիւնն է: Եւ ի պատիւ Ամէն Տիլբանեանի, կրնանք ըսել թէ նման գործեր մտի վրայ կը համրուին համաշխարհային երաժշտութեան պատմութեան մէջ:

Ամէն Տիլբանեան, Զուհաճեանի նման ժամադրծի դէմակ, ծնած է 1879 ին աշուղներու եւ դուսաններու կեդրոն Ալեքսանդրօպոլ քաղաքը, այժմու Լենինականը: Նախնական կրթութիւնը իր ծննդավայրին մէջ առնելէ յետոյ, ընտանեօք կը փոխադրուին Թիֆլիս, ուր նիւթական ծանր պայմաններու պատճառաւ կը ստիպուի վեցերորդ դասարանէն դպրոցին հեռանալ եւ քննութիւն տալով կը յաջողի մտնել տեղւոյն երաժշտանոցը: Այն աւեն, Թիֆլիս, Անդրկովկասի մի-

ակ քաղաքն էր, որ ունէր օպերա, եւ պատանի Տիգրանեան հոն առիթը կ'ունենայ ըմբոշխնելու Վերտիի, Պիզէի, Ռօսինիի, Չայքովսքիի օպերաները եւ իր մէջը բուռն փափաք մը կ'արթննայ հայկական օպերա մը ստեղծելու:

1902 ին երաժշտանոցը աւարտելով կը վերադառնայ ծննդավայրը Ալեքսանդրօպոլ եւ առաջին առիթու կը կազմէ երգչախումբ մը եւ կուտայ համերգներ: 1905 էն 1908 ղըպրոցներու մէջ երաժշտութիւն կ'աւանդէ եւ գրի կ'առնէ ժողովրդական երգեր, ինչպէս «Ախ իմ ճամբան», «Սեւ աչերին» եւլն., մեծ մասամբ հիմնուած բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանի քերթուածներուն վրայ: 1908 ին, կը ծանօթանայ մեծանուն բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանի եւ խանդավառուելով անոր գլուխ գործոց «Անուշ» պօէմային որպէս օպերայի սքանչելի նիւթ, անմիջապէս գործի կը ձեռնարկէ եւ չորս տարուան աշխատանքէ վերջ օպերան պատրաստ կ'ըլլայ եւ 4 Օգոստոս1912 ին տեղի կ'ունենայ առաջին ներկայացումը Ազեքսանդրօպոլի «ժողովրդական տան» մէջ, ջնկերակցութեամբ տեղւոյն Առեւտրական դպրոցի տանընչորս հոգինոց նուագախումբին: «Անուշ»ի դերը կը մարմնաւորէր Աստղիկ Մարիկեան, իսկ «Սարօ»ինը Շարա Տալեան որ այն ատեն Ներսիսեան դպրոցի վերջին դասարանի ուսանող էր: Այս ներկայացման, Յովհաննէս Թումանեան չի կրնար անձամբ ներկայ գտնուիլ, այլ հեռագիր կը յղէ եւ կը գրկէ երկու դաւականները: Ներկայ կ'ըլլայ նաեւ տաղանդաւոր երաժշտագէտ Նիկողայոս Տիգրանեանը: Յաջողութիւնը կ'ըլլայ անննախընթաց. ժողովուրդին, մանաւանդ դեղարուեստասէր հասարակութեան խանդավառութիւնը աննկարագրելի: Տիգրանեան իր գործին գտած այս առաջին յաջողութենէն քաջալերուած, ներկայացումը նոյն քաղաքին մէջ երկու երեք անգամ կրկնելէ ետք, 1912 ին եւ 13 ին կը չրջի հայաչատ այլ քաղաքներ եւ կուտայ մօտ հարիւր ներկայացում, ամենուրեք գտնելով չեմ ընդունելութիւն: Շատ բնական է թէ ասիկա դիւրին գործ մը չէր, տեղ մը բեմը յարմար չէր, ուրիշ տեղ

մը լոյս չվար, ուրիշ անգ մըն ալ պաշնակը ուրուած կր: Ա-
ւելորդ է ըսելը թէ բոլոր առանք ամաթէօրի ներկայացումներ
էին: Իսկ առաջին բրօֆէսիոնէլ ներկայացումը տեղի ունեցած
է 1935 ին եւ մինչեւ այսօր բեմադրուած է 750 անգամ: Ա-
մէն Տիլրանեան հայերէնի թարգմանած է նաեւ «Գարմէն»
եւ «Ռիկօլէթթօ» օփերանները: Իսկ իր մահէն մի քանի ամիս
առաջ ուսուցած է «Դաւիթ Բէկ» օփերան, որուն բեմադրու-
թիւնը դժբախտաբար չէ կրցած տեսնել: Մեռած է 10 Փետր,
1950 ին եւ այս առթիւ որոշուած է տպագրել «Անուշ»ի պաշ-
նակի «Բառթիսիօն»ը, որուն առաջին օրինակը քաղաքս հա-
սած է 1955 ին, այսինքն մեր առաջին ներկայացումէն ճիշդ
երեք տարի յետոյ:

«Անուշ»ը, ինչպէս ըսի քիչ առաջ, առաւելապէս ժողո-
վրդական, ֆոլքլօրիք գործ մըն է, հայ ժողովուրդի խակա-
կան, հարազատ պատկերը, նոյնինքն հայ ժողովուրդը, հայ
գիւղացին, իր կենցաղով, իր վարք ու բարքով, իր ապրում-
ներով, իր աւանդութիւններով, իր նախապաշարումներով եւ
աւելորդապաշտութիւններով, ինչպէս նաեւ իր բարբառոտ ո-
ճերութիւններով, ինչպէս «առաթ»ի անմարդկային օրէնքը:

«Անուշ» օփերան իր խորքին մէջ քնարերգական է եւ
պարզ: Բոլոր եղանակները կը կրեն ժողովրդական, դեղջուկ
երգերու դրոշմը: Սարօի երգերը ժողովրդական են, առաջին
վարագոյրի «սէրէնատա»ը աչուղի մը սիրային մէկ յղացումը
կը յիշեցնէ: Վերջի վարագոյրի երգերը ժողովրդական եղե-
րերգութիւններու հիման վրայ յօրինուած են: «Անուշ»ը խա-
կական ազգային օփերա մըն է եւ հայ երաժշտութեան ամե-
նէն դեղեցիկ գործերէն մէկը:

Անշուշտ կ'ուզէք գիտնալ թէ քաղաքիս մէջ ի՞նչ ձեւով,
ե՞րբ, որո՞նց կողմէ եւ քանի՞ անգամ ներկայացուսած է այս
օփերան: Անմիջապէս ըսեմ թէ ամբողջութեամբ երբեք չէ
ներկայացուած դժբախտաբար:

Առաջին անգամ, առաջին համաշխարհային մեծ պատե-
րազմին յաջորդող վիճակագրի տարիներուն, այսինքն 1920

21 ի չուրջ, Սուրբհան ամոլի «Կովկասահայ Օրերգիչ խումբը» այլ օրերգիչներու կարգին, կը ներկայացնէ նաեւ «Անուշ»ը օրերգիչ ձեւով, այլինքն խօսակցութիւններով հառն, համբաւաւոր քէմանչիստ Ռուբէնի կովկասահայ նուագախումբի ընկերակցութեամբ: Սարօի դերը կատարելու կը հրաւիրուի «Սկիւտարի Սոխակը» Վահրամ Ծուլիկեան:

Տարիներ վերջ, երբ 1948 ին քաղաքիս մէջ ցուցադրուեցաւ Ամերիկայի մէջ դարձուած «Անուշ» ժապաւէնը, հրատարակուեցաւ պրակ մը, որ կը պարունակէր տառընհինգ եղանակ, արտատպուած Գահիրէ լոյս տեսած «Գանձարան Հայկական երգերու» անունը կրող բազմահատոր երգարանէն եւ որոնք կը վերապրուէին Արմէն Տիլբանեանի: Այն առեն, այս պրակը մեզի խորհիլ տուաւ թէ այդ տառընհինգ եղանակները երգել կարենալու համար, յիշողութեամբ, կարգ մը մտաւելցնելով կարելի պիտի ըլլար առանց խօսակցութեան վերջը օրերգ մը կազմել եւ առաջին անգամ ըլլալով մեր Սկիւտարի ժողովուրդին օրերգի մասին գաղափար մը տալ: Երկու տարի վերջ հիմնեցինք Սկիւտարի Սանուց Մխիթարեան եւ բառական մը պայքարելէ ետք յաջողեցանք 1952 Ապրիլ 19–20 ին, այս բեմին վրայ ներկայացնելու մեր կազմած փոքր օրերգն չորս հոգինոց փոքր նուագախմբի մը ընկերակցութեամբ: Ժողովուրդին մխիտամուտ փափաքով, ներկայացումը կրկնեցինք 17–18 Մայիսին:

Յաջորդ տարին, Գատըգիւղի Արամեան Սանուց Մխիթարեանն ալ ներկայացում մը տուաւ օրերգի ձեւով, խօսակցութիւններով եւ վերոյիշեալ տառընհինգ երգերով, առանց նուագախումբի, միայն դաշնակի ընկերակցութեամբ:

Մեր «Անուշ»ի եւ «Զարտաշֆիւրսթին» օրերգի պոյտ ներկայացումներուն ներկայ գտնուող Յոյն բարեկամներ մեր օժանդակութիւնը խնդրեցին Յունաց մէջ եւս նման երաժշտական գործեր ներկայացնելու համար:

Ասիկա լաւ առիթ մըն էր հայ երաժշտութիւնը եւ ֆոլքլօրը օտարներուն ծանօթացնելու: Անմիջապէս առաջարկեցինք սկսիլ «Անուշ» օփերայով, իրր դիւրին գործ մը: Մեր բարեկամ եւ արուեստակից Տօքթ. Սալա Պէդիրճիօղլու, մեր կատարած թրքերէն թարգմանութիւնը վերածեց տաղաչափեալ յունարէնի եւ բառական գժուարութիւններէ վերջ, 24 Յունիս 1955 Ուրբաթ դիշեր,, Գաղըդիւղի Եուրտ սինեման ներկայացուցինք «Անուշ»ի մեր առանձրմանը յունարէն լեզուով, ինը հոգինոց նուագախմբի մը ընկերակցութեամբ եւ մանուկցութեամբ յոյն եւ հայ ամաթէօր երգիչներու: Սաթօի դերը կատարեց Պետրոս Գամճեան մեծ յաջողութեամբ: Այս ներկայացումէն մեր միակ չահը եղաւ տպաւորութիւնը եւ ցրւումը «Լիպրէթթօ»ին յունարէն թարգմանութեան:

Այսօր, մեր առաջին ներկայացումէն գրեթէ տասնըմէկ տարի յետոյ, գարձեալ պատիւը ունինք ձեզ ներկայացնելու մեր փոքր առանձրմանը, այս անգամ աւելի ճոխ ձեւով մը, չնորհիւ մեր նուագախմբի ապնիւ անդամներուն զոհողութեան:

Ոչ մէկ յաւակնութիւն ունինք. ամէնքս ալ «ամաթէօր»ներ ենք, ձեզի կը ներկայացնենք մեր աշխատութեան արդիւնքը եւ եթէ կարենանք ձեզի հաճելի պահեր ապրեցնել, ասիկա ալ պիտի ըլլայ մեր վարձատրութիւնը:

Բոլոր այս բանախօսութիւնները ոչ թէ արժէքաւոր գրաքիտուիիներու նման ակնոցը էքիս՝ կմկմալով ԿԱՐԴԱՑԱԾ եմ, այլ՝ անարժանաբար ԱՐՏԱՍԱՆԱԾ եմ...

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ն. ԱԼԻԽԱՆՅԱՆ – Տիգրան Ջուհաճեան *Թիւրքիկ, Ամէնուն տարեգիրքը*, 1926

Թ. ԹԻՐԱԶԵԱՆ – Արշակ Բ. *Թատերանուագ*, 1871

ՓՈՒԼԻՒ *Գեղարուեստական Հանդէս*

Թ. ԱԶԱՏԵԱՆ – Կոմիտաս Վարդապետ, 1931

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ՏԱՅԵԱՆ – Կոմիտաս Վարդապետ, 1936

NORBERT DUFOURCQ,— Petite Histoire de la Musique en Europe.

LOUIS OSTER.— Les Opéras du Répertoire Courant. 1951.

HELEN KAUFMANN.— The Story of One Hundred Great Composers.

FELIX MENDELSOHN.— The Story of a Hundred Operas.

LOUIS OSTER.— Les Opérettes du Répertoire Courant. 1953

BÜRHAN ARPAD.— Memleketimizde Opera ve Operet Tecrübeleri. (PERDE VE SAHNE. Mart 1942. No. 12)

Türkiyede opera - komik ve operet. (AYLIK ANSİKLOPEDİ. Ekim 1947 No. 42).

Dizgi - Baskı: Oya Matbaası

Archbishop
Vicken Aykazian

Dizgi - Baskı: Oya Matbaası